

KITEKINTÉS

Pénz és erkölcs avagy a biblikus gazdaság alapjai

„Aki Istenhez tér meg, annak a világban,
és világgért való aktivitásra is meg kell térnie.”
(*ifj. Prőhle Károly*)

Bevezetés

A világban nagy a baj. Nagyon nagy a baj. A szegények és a gazdagok közötti különbség évszázadok óta növekszik, a klíma változik, a bioszféra pusztul, nyakunkon a migrációs válság, szaporodnak a terrortámadások, hogy csak néhányat említsek. Tehetünk-e egyáltalán valamit? Egy biztos, a bajok felsorolása nem elegendő, átfogó, pontos diagnózis is kellene, hogy legalább reménységünk legyen a gyógyításra anélkül, hogy a bajt növelnénk.

Montesquieu 1748-ban adta ki a Törvények szelleméről című nagy vihart kavart művét, amelyet a „liberalizmus bibliája”-ként is emlegetnek. Ebben nem egyszerűen elválasztja egymástól a törvényhozói, a végrehajtói hatalmat és az igazságszolgáltatást,¹ hanem – mivel mind egyiknek van hatalma a másik fölött –, egyensúly alakul ki közöttük, ezért stabilabb társadalmi rendet biztosít az egyszemélyi vezetésnél, mert ez utóbbi igen könnyen despotikussá vagy egy diktátor vezette kormányzássá fajul.

A hatalom megosztásának ez a hármas elve tehát egyrészt az önkényuralom megakadályozására irányult, másrészt mára általánossá vált és a demokratikus társadalmi berendezkedésű országok jogrendszerének, működésének ez az alapja.

Mivel minden önkényuralom mögött a politikai közönségen belüli erőszak áll, ezért kimondhatjuk, hogy ezzel a lépéssel az emberiség történetileg megtalálta azt a utat, melynek segítségével az államot, a politikai közösséget romboló legjelentősebb és legnyilvánvalóbb erőt, az erőszakot, pontosabban a hatalomra törő erőszakot féken tudja tartani – a háború egy más kérdés, mert az az államok között zajlik.

Némelyek szokták negyedik hatalmi ágként emlegetni a médiát. Ugyan konkrét hatalom nincs a kezében, de hatalmában áll tematizálni a közbeszédet, azaz az újságíró nem közvetíti a közvéleményt, hanem befolyásolja azt, amihez a politika kénytelen alkalmazkodni, azaz a média is politikai hatalom részévé válik annak felelőssége nélkül. Másként fogalmazva a közhatalom egy része átcsúszik/csúszott a médiához, miközben „semmilyen legitimitációja nincs az »együtt kormányzásra«” (Thaisz 2003 60. o.).

Napjainkra viszont megjelent egy sokkal alattomosabb, egyúttal annál tisztítóbb erő, mégpedig a pénz ha-

talma, karöltve a hatalomvággyal és az önzéssel. Ellenem vehető, hogy ezek mindig is léteztek, tehát miről beszélek. Ez igaz, csak hogy a mögöttük álló meztelen ön- és csoport-érdekérvényesítés főleg az utóbbi 500–600 évben és különösen 45 éve oly mértékű rendkívül hatékony segédeszköze tette szert, hogy a pénz hatalmának ereje lassan szó szerint mindent maga alá gyűr, ezért égetően szükségessé vált, hogy kezdjünk vele valamit.

Az említett időadatokról annyit, hogy az üzleti életben az akkori egyház minden tiltása ellenére a 15. század végétől kezdett általánossá válni a kamatszédés, mely hamarosan merő önzésből és haszonlesésből kamatos kamatszédéssé durvult – s ahogy lentebb megmutatom, a kamatos kamatnak mára világpusztító ereje lett –, illetve 1971-ben Nixon elnök megszüntette a dollárnak, azaz mint kulcsvalutának, mint világpénznek az aranyra való beválthatóságát, aminek következtében szó szerint féknélkülivé vált a pénzrendszer.

Pénz és erkölcs, avagy piszkos anyagiak?

Piszkos anyagiak, szoktuk mondani tréfásan baráti alapú pénzügyi elszámoláskor. A kifejezés eredete nem ismert, de találó, mert jelzi, hogy a pénzügyek és az emberhez egyedül méltó *szeregetalapú* kapcsolatok között ellentét feszül.

A jelenlegi helyzet

Kevesen tudják, hogy miben is áll a pénz erkölcsstelensége, pontosabban, hogy miért kötődik a pénzhez az erkölcsstelenség fogalma. Ezért először nézzük, mi is a ma pénznek nevezett *jel* valódi természete:

1. értékmérő
2. általános csereeszköz
3. a vagyonföhalmozás eszköze
4. spekulációs eszköz
5. a hatalom eszköze.

Az első három tulajdonsága szükséges, hogy ne a ma vállalhatatlanul rossz hatásfokú cserekereskedelem szintjén éljünk. Ilyen formában a pénz a gazdálkodó közösségeket *szolgálja*.

A kamat mögött semmilyen hasznos cselekedet nem áll, a pénz tehát fedezet nélkül szaporodik, következképp ez az örökös infláció forrása. Az infláció ellen érhetően küzdünk, de aki kamatot követel a pénzéért, rövid távon

látszólag haszonra teszt szert, de egyéni érdekét követve valójában a gazdálkodó közösség kárára cselekszik. Ezt nehéz tisztességes magatartásnak mondani.

Évszázadok alatt, amióta a kamatos kamat létezik, kialakult a pénz intézményrendszere, és a pénz így gazdasági jelenségből, gazdaságot szervező, *szolgáló* infrastruktúrából *nem-legitim hatalmi eszköz* lett, amivel évszázadok alatt folyamatosan leszalámították, gyengítették a közhatalmat, olyannyira, hogy mára gyakorlatilag a pénzkidadás jogát is elvették tőle, és amivel egész országokat lehet sakkban tartani. A közérdek helyett a pénztulajdonosok egyoldalú szempontjai érvényesülnek. Ez sem épp tisztességes magatartás. Arról nem is beszélve, hogy a háborúk mögött gazdasági-pénzügyi haszonlesés és érdekütközések állnak, nem pedig pusztá politikai nézeteltérések

Pénzzel csinálni pénzt! Ennél nagyobb hazugság kevés létezik. Ez a spekuláció, aminek semmi köze a valós gazdasági élethez. *Értéktéremtő munka nélkül*, mások rovására, ügyeskedéssel, ravaszkodással, sőt, hatalmaskodással, merő erőfölényből pénzt szerezni – finoman szólva is gyalázat.

Marx tévedései

Külön tanulmányt érdemelne, hogy miért hallgatnak Silvio Gesellről, e zseniális közgazdászról, aki Marx-szal ellentétben sokkal pontosabb kritikáját adta a kapitalista és a napjainkra globálissá váló fogyasztói társadalmi berendezkedésnek.

Silvio Gesell² A természetes gazdasági rend című könyvéből kiderül, hol tévedett Marx. A kiadó előszava: „Azok a gyakorlati tapasztalatok, melyeket Gesell az akkori (1890 körül – L.P.) Argentína egyik gazdasági válsága folyamán szerzett, a marxizmussal szemben álló szemléletmódra készítettek: az emberi munka kizsákmányolását nem a termelőeszközök magántulajdonára vezette vissza, hanem a pénzrendszer szerkezetében rejlő hibákra. Akárcsak az antik filozófus, Arisztotelész, Gesell is felismerte a pénz ellentmondásos kettős szerepét, hiszen az, mint csereeszköz, egyrészt a piacot szolgálja, egyidejűleg azonban a hatalom eszközeként uralkodik is felette.”

Maga Gesell ezt írja az 1916-ban (!) kiadott könyvében:

„Marx például a pénz elméletére ötpernyi elmélkedést sem szentelt, erről tanúskodik három vaskos kötete, amely a kamattal (a tőkével) foglalkozik” (Gesell 2004, 9. o.).

„A kamat tehát vám, hídpénz, amelyet az árutermelőknek a csereeszköz használatáért a pénztulajdonosoknak kell fizetniük. Nincs kamat = nincs pénz. Ha nincs pénz, nincs árucseré; ha nincs csere, munkanélküliség lesz; a munkanélküliség eredménye pedig az éhezés. Mielőtt azonban éhen halunk, inkább megfizetjük a kamatot.” (uo. 297. o.)

Bogár László ezt a vámot pénzzivattyúnak mondja, mellyel – merő erőfölényből – folyamatosan és világméretben leszívják az értéktéremtő munka hasznát.

„Itt Marx ugyanúgy teljes tévedésben van, mint korábban. És mivel a pénzben tévedett, az egész népgazdaság központi idege vonatkozásában mindenütt tévednie kell. Elkövette – mint valamennyi követője is – azt a hibát, hogy a pénzügyet kikapcsolta vizsgálódási köréből [...]. A pénz Marx számára csak csereeszköz, de úgy tűnik, tényleg többet tesz, mint csupán »megfizeti az áruk árát, amelyeket megvásárol«. Hogy a bankár becsapja a »pénzszekrény ajtaját« a kölcsönvevő orra előtt, ha nem akar kamatot fizetni, és nem ismeri azokat a gondokat, amelyek az áruk (a tőke) tulajdonosait szorítják, azt csak annak a hatalmi fölényének köszönheti, amelyet maga a pénz élvez az áruval szemben – és itt van a gyenge pontja!” (uo. 327. o.)

Magyarán Marx enyhén szólva kissé korszerűtlen már. Épp nekünk, a kommunista rendszert megszenvedőknek kellene a legjobban tudnunk, hogy Marx nem csak elméletben fogott mellé (a magántőke létezése a bajok forrása), hanem a gyakorlatban is megbukott.

A kamatos kamat pusztá léte tehát nem csak egyre inkább kevés gazdagra és egyre több szegényre osztja a közösséget, hanem ez az oka annak, hogy gyakorlatilag századok óta válságról válságra bukdácsolunk, háborúkkal, forradalmakkal, éhséglázadásokkal „fűszerezve”. Mint egy mellékhatásként nyakunkon van az örökös növekedési kényszer,³ következményként a szó szerint vehető gyilkos *verseny*, meg az egyre nagyobb *teljesítményt* elváró szemlélet, mely lényegében koloncként tekint gyerekre, öregre, az egyre fokozódó hajszoltságról nem is beszélve. A profitéhség miatt még a kismamát is szívбай nélkül utcára teszik. Erre a verseny- és teljesítményelvre vezethető vissza az, hogy az esélyegyenlőségi közdelem eltorzul, nem a férfi-női *egyenértékűségért* harcolnak, hanem a nő, férfimerce szerint, férfi „értékekért” verseng: sikert, karriert, győzelmet akar. A következmény a nemek szerepfosztottsága és a népesség fogyása. A versenyből kihullottakat pedig az éhenhalás fenyegeti. Ezek nem egyszerűen erkölcstelének, meg embertelének, hanem egyenesen ördögi tulajdonságai már a rendszernek.

Ha épp jól fut a szekér, a nyereség a vállalkozóé. Ha pedig leszálló ág van, a munkaadó, füttyülve mindenre a „főlölséget” elbocsátja, azaz az egész társadalom nyakába varrja a munkanélküliek gondját. Itt is vastagon sérül az erkölcs és a tisztesség.

Meg kell értenünk azt is, hogy a piacgazdaság messze nem egyenlő a kapitalizmussal, még ha szinte mindenki⁴ azonosnak is képzelet. Mert a kapitalizmusban a nyereség, a *profit mindenk fölött* áll, fontosabb a gazdaságosságánál, a célszerűségnél, környezetvédelemnél, stb., mert a termelést a tőke kamatozása szabja meg, a piacgazdálkodásban a megtakarítások az igényekhez – urambocsá’ –, az emberek szükségleteihez alkalmazkodó beruházásokba folynak.

A piacgazdaság és a kapitalizmus közötti különbség – akár hisszük, akár nem –, oly nagy, hogy meg kell néz-

nünk Marx további tévedéseit is. A kapitalizmus előtti gazdálkodást Marx az

áru⁵ – pénz – áru (a továbbiakban: Á – P – Á)

képlettel írta le. Marx azt mondta, hogy ez így nem helyes, a kapitalizmusra a

P – Á – P'

az érvényes, sőt, ezt állította:

Tőke – P – Á – P' – Á' – P'' ... P''' ... – Tőke'

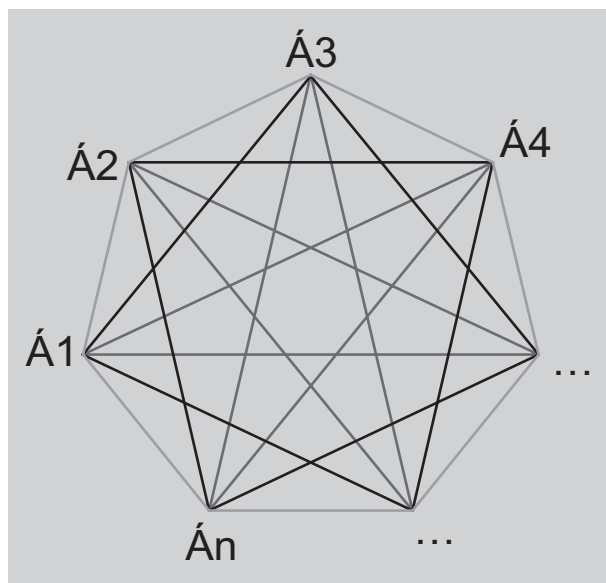
Azaz a tőkés a munkások kizsákmányolása által érték-többslettel bíró árut állítat elő, mely többlet végül is több lépcsőn keresztül ismét csak a tőkésnél landol.

És erre alapozva egész köteteket megtöltött az érték-többlet-elméletéről, a bővített újratermelésről, az osztályharcról, stb.-ről szóló elméletekkel.

A mi szempontunkból egyetlen helyes megállapítása az, hogy a kapitalizmus a kizsákmányolás léte miatt igazságtalan, de erre is hibás választ adott (az elnyomott proletár kerüljön a kizsákmányolás „boldogabbik” végére). Ugyanakkor nem vette észre, hogy valójában semmi értelme a tőke és a pénz mennyiségét a végtelenségig növelni: „A pénz mint a csere és az áru-termelés fejlődésének végső terméke”, mondja valaki nagyon helyesen Marx pénzfeldolgozásáról (Wikipédia).

Marx-szal ellentétben Silvio Gesell látta a lényegét: „Vásárlás és eladás együtt képezik a javak cseréjét; következőképpen közvetlenül is összetartoznak” (uo. 295. o.).

Még az indiánok is bölcsőbbek voltak Marxnál: „Amikor a fehér ember kivágta az utolsó fát, megmérgezte az utolsó folyót és kifogta az utolsó halat, rádöbben, hogy a pénz nem ehető”.⁶

1. ábra: A cserekereskedelem

A mélyebb ok: hogy' jutottunk ide?

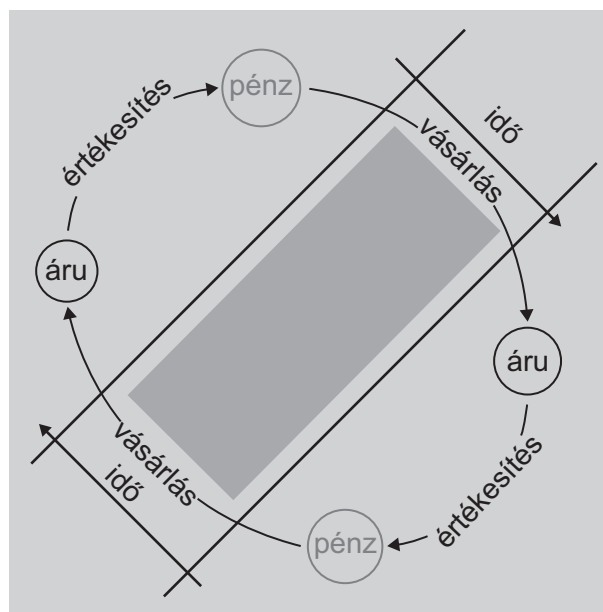
Amit eddig elmondtunk, azok valójában csak a **tünetek**. De mi a valódi oka ennek az áldatlan helyzetnek?

Ennek megállapításához tekintsük át a gazdálkodás változását történelmi léptékben.

A cserekereskedelem valahogy ilyen lehetett (1-es ábra. Itt nehéz volt pont olyan árura cserélni a saját árut, amire épp szüksége van valakinek, ezért ez a fajta piac valóban akadályozta a munkamegosztás további fejlődését.

A Kr. e. 7–6. században aztán a lüdiaiak kitalálták a fémpénzt, nevezetesen a szabványosított aranypénzt, mert egyszerűen a területük gazdag volt aranybányákban. Jellemző, hogy Lüdiának és utolsó királyának, Krózosznak a pusztulását is közvetve a pénz okozta.⁷

Mi is történt a fémpénz bevezetésével? Az áruk időállóságához képest a fémpénz tartóssága bevitte az időtényezőt a piacra. Valahogy ilyenformán (2. ábra):

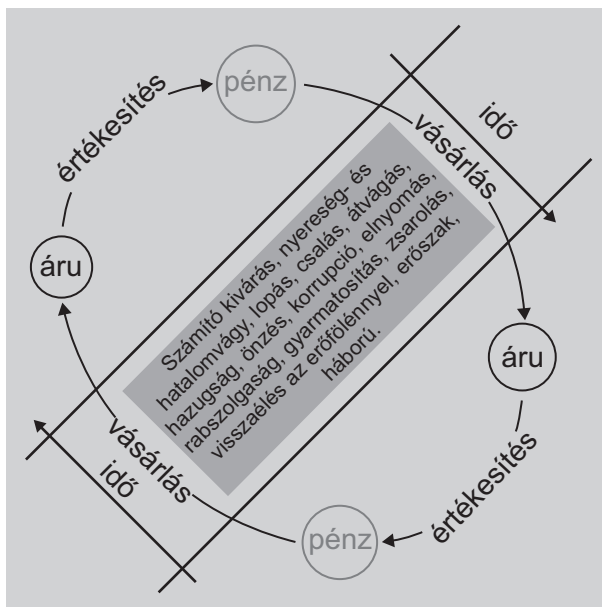
2. ábra: A kapitalizmus bölcsője

Valóban sokkal egyszerűbb lett a javak cseréje, a cserekereskedelem hátránya kiküszöbölődött, de keletkezett egy rés. Ez a rés azonban kitöltődött, nem is akármivel. Mert nincs az az emberi gonoszság és aljasság, amit a pénz **megszerzése és megtartása** sőt **szaporítása** érdekében mind a mai napig az emberek meg ne próbálnának elkövetni.

Silvio Gesell így fogalmaz: „A pénz szétválasztotta az árukat, amennyiben az értékesítés és a vásárlás közé időt, számító kivárást, nyereségvágyat és ezer más, a cserétől független mozgatóerőt iktatott közbe” (Gesell 2004, 295. o.).

Nyilván nem véletlen, hogy mire Pál apostol korához érünk, az apostol már ezt írja: „Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme: mely után sóvárogván némelek eltévelyedtek a hittől, és magokat általszegeztek sok fájdalommal” (1Tim 6,10). A jelenből nézve Pál annyiban tévedett, hogy napjainkban már nem „magokat” szegeznek, hanem *másokat* szegeznek át fájdalommal a pénz tulajdonosai, ahogy korábban láttuk.

A 3. ábrán az idő adta résben – a teljesség igénye nélkül – felsoroltaknak három közös jellemzőjük van:

3. Ábra: A kapitalizmus piaca

1. mindegyik kizárólag a pénz megszerzését, megtartását sőt szaporítását szolgálja – ezek vezettek pl. a kamat és a kamatos kamat kitalálásához, majd általános bevezetéséhez, a tőzsdei ügyeskedésekhez, vagy a spekulációhoz, a világ újrafelosztásáért indított háborúkhöz, és mindahhoz, amit ma a pénzrendszer hatalmaként érzékelünk. Itt a gyökere az elején felsorolt öt funkció 4. és 5. pontjának (a pénz a spekuláció ill. a hatalom eszköze. [2. o.] 33.o.
2. mindegyik emberi gyarlóság, azaz lényegét tekintve erkölcsi kategória
3. semmi keresnivalójuk a javak cseréjét szolgáló piacon. Arról nem is beszélve, hogy az alku során egyenrangú feleknek kell(ene) megegyezniük az árban, mert ahogy láttuk, jelenleg a „pénztulajdonos fölényben van az árutulajdonossal szemben”.

Ez az idő adta rés a kapitalizmus minden bajának forrása, pontosabban ez teszi lehetővé a bajok kialakulását. A jelen helyzet bonyolultságát épp az okozza, hogy egyrészt a mostani pénzrendszert mindenki elfogadja és normálisnak tartja, másrészt a rés adta „ingoványos talajon” ezernyi szabály között egyensúlyozva „csikorogva” ugyan, de valahogy mégis csak működtetik a rendszert. Miközben a gazdagok és a szegények közötti olló szép csendben továbbra is csak nyílik, nyílik⁸...

Tisztán erkölcsi alapon vizsgálódva megállapíthatjuk tehát, hogy a pénzből mint általános csereeszközből két és fél évezred alatt cél és mindent elnyomó uralom lett.

Míndezek pusztítanak minden emberi és nem emberi értéket, lassan a Föld is végveszélybe kerül. Mert az istenített piacok úgy döntenek...

A pénz romboló erejét Montesquieu is fölismerte: a pénz az emberek vágyait „a végtelenségig sokasítja, kipótolva a természetet, amely nagyon is korlátozott eszközöket adott nekünk szenvedélyeink felajzására és egymás kölcsönös megrontására” (Montesquieu 2000, 93. o.).

Úgy is lehet fogalmazni, hogy a jelenlegi pénzrendszer ember-, közösség- vagy ha tetszik, Isten-ellenes, mert akár egyéneket, akár országokat nézünk, a hatalmast még hatalmasabbá, a szegényt, a kiszolgáltatottat még szegényebbé és kiszolgáltatottabbá teszi. Magyarán velejéig igazságtalan és erkölcstelen.

Továbbá szörnyű kimondani, de ez a való: a szegénység elleni küzdelmet akármennyire is helyesnek és szükségesnek tartjuk, valójában szélmalomharc. Mert a szegények, a szükséget szenvedők száma gyorsabban növekszik, mint bármekkora jótékonykodás vagy segítő-készség.

Amikor az egyre szegényedő, dühös tömeget a rohamrendőrség oszlatja, már késő azon gondolkodnunk, mit kéne tennünk a még nagyobb baj, a teljes összeomlás⁹ elkerülésére.

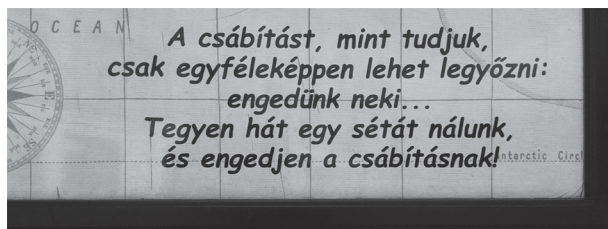
A negyedik hatalmi ág, a média hatalma

A bevezetőben említettem, hogy konkrét hatalom nincs a kezében, ezért sokkal nehezebben körülírható, megfogható, hogy mi a teendő. Magyarán a Montesquieu-i hatalommegosztás közvetlenül itt nem alkalmazható, tehát nem biztos, hogy ellen-hatalomban kell gondolkodnunk.

„Vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem”¹⁰ – szónokolt Kossuth Lajos az 1832-es zempléni megyegyűlésen (Katona 1948, 1., 2. és 7. o.). A szabad sajtó alatt nyilván a cenzúramentes sajtót értette és nem gondolt arra a becstelenségre, hogy a sajtó, vagy mai nevén a média, elfeledkezvén eredeti küldetéséről, a közvélemény közvetítése helyett merő önértékét követve a nagyobb haszon reményében manipulálja az embereket és a közvéleményt.

A reklámok vagy pl. a Való Világnak csúfolt műsor a primitív veszekedésekkel, vagy a szinte élőben közvetített pornóval, újabban szexuális erőszakkal, az alpári „reality show”, vagy a bulvármédia stb., mindenről, csak nem az embert nemesítő, jobbító szándékról szólnak, sokkal inkább az alantas ösztönök, vágyak népszerűsítéséről. Ezekkel a műsorokkal, de akár a reklámokkal kapcsolatban teljesen igaza van Puzsér Róbertnek: „Ami a hazai képernyőkön tizenhét éve zajlik, az nem valamiféle tévedés vagy mellékhatás, hanem aljas indokból, bünszervezetben elkövetett tudatos merénylet a társadalom ellen” (Puzsér 2015, 6. o.). Azaz merő önértékből, pénzért az egyéni méltóságot semmibe veszik és kihasználják a résztvevők kiszolgáltatottságát. A reklámokkal pedig az a baj, hogy egy egészséges lelkületű ember, ha valamire szüksége van, kimegy a „piacra”, körbenéz – manapság beleértve már az internet adta lehetőségeket is –, és megveszi a neki tetszőt. Ráadásul ha a „csekély önfegyelmével bíró, azonnali vágykielégítésre hajlamos” (Turgonyi 2010, 45. o.) nézőtől csak úgy megvonnánk

a reklámokat vagy bármelyik műsorát, micsoda ricsajt csapna, hogy neki ahhoz joga van. A liberalizmus föl Kent papjai pedig azonnal bejelentenek, hogy nem közelítünk a zsarnokság felé, hanem hogy ez már maga a zsarnokság.

4. ábra: A korszellem ideál-típusos reklámtáblája egy üzlet falán.

Tehát ha már kiengedtük a kényelemszeretet, a mértéktelenség és az önzés – az egyéni érdek mindenek fölött – szellemét a palackból, nem lehet csak úgy visszazsuzkolni. Nem is beszélve arról, hogy média hatalma közvetett hatalom, ezért az őt szabályozni szándékozó törvénnyel, hatalmi szóval szemben nem csak részben jogos ellenállást fejtene ki, hanem épp közvetett hatalma révén a politikai hatalom az elvárt erősödés helyett éppen, hogy gyengülne. Tanítani lehetne, hogy ilyen volna a kétélű fegyver.

A médiával, modern művészetekkel, filmmel stb. más baj is van. Én még nem láttam olyan embert, pláne népet, aki ill. amely pusztán attól, hogy akármilyen módon, de többnyire filmen (krimi, horror, Való Világ, stb.) a képébe toljuk primitív, mocskos, aljas, önző, erőszakos stb. mivoltát, attól egy jottányit is változna pozitív irányban. Sok szociológus szerint is épp negatív a hatás, mert „az aljasság fölött érzett öröm vagy élvezet elterjedt: a saját aljasságok előfutára és helyettesítője”, mondja helyesen Georg Kühlwind¹¹ (2003, 91. o.).

Nagy kérdés tehát, hogy miként lehet meghaladni a Végh Attila által hajszálpontosan ábrázolt szintet: „Az ön maga istenévé nőtt plebs bekapcsolja a tévét, hogy jól megbámulja saját hülye arcát. Azt látja, hogy néhány hülye bemegy egy házba, és ott lakik darab ideig. Se az nem érdekes, amit gondolnak, se az, amit mondanak, se az, amit csinálnak. Nálunk is nagy siker lesz”¹² – írta a Big Brother-, Való Világ-, Éden Hotel- stb. sorozatok megjelenése előtt 2002-ben (Végh 2002, 61. o.). Ugyanakkor „aki nem emelkedik, az zuhan”, írja nagyon helyesen Müller Péter a lelki, szellemi fejlődésről (2006, 171. o.). Nagyon szomorú vége lesz civilizációnknak, ha nem leszünk képesek a mai felnőtt nemzedéknél különb, szabad akaratukból fölfelé törekvő ifjakat nevelni, ahol természetesen a „fölfelé törekvő” kifejezés alatt nem sikert, gazdagságot, karriert stb.-t értek. Ráadásul Montesquieu mintha e téren is súlyosat szólna: „Sohasem a megszülető nép az, amelyik elfajul; ez csak akkor indul romlásnak, amikor a felnőttek már elzüllöttek” (2000, 90. o.).

Következésképp ebben a zsákutcában iszonyat nehéz lesz megfordulnunk. Külön tanulmány(oka)t igényel,

hogy mit is jelent pontosan a jelzett nevelés megkerülhetetlensége és szabad akarat, melyben az egyén felelőssége rejtőzik.

Az ötödik hatalmi ág, a pénz hatalma

A Montesquieu szerint „hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak” (2000, 247. o.). Igen ám, csak hogy milyen hatalmat lehetne fölállítani a pénz hatalmával szemben? Merthogy – ahogy föntebb láttuk –, a pénz hatalma mögött valójában az ember egoitása és gyarlósága áll, ez ellen pedig hatalommal, erővel, pláne a jog eszközeivel szélmalomharccal küzdeni, az erkölcsi intelmek valójában hatástalanok a már intézményesült nyers erővel szemben, épp ezért az un. etikus közgazdaságtan ereje sosem lesz elegendő. Ha egy 3 éves gyerek hadonászik a véletlenül hozzájutott késsel, minden épeszű szülő akár erőnek erejével is elveszi tőle, ha nem hallgat a szép szóra. Ezt kell tennünk nekünk is, nem a pénzzel, hanem a pénz hatalmával, következetes az egyetlen lehetőségünk, hogy le kell választanunk a pénzről a spekulációs és a hatalmi funkciót.

Ehhez először ki kell mondanunk és le kell szögez-nünk néhány igazságot:

1. kamatos kamatra hitelt adni nem más, mint a *lopás* és a *kizsákmányolás* (= teljesítmény nélküli jövedelem elvonás) törvényes formája. (Hitelt adni és a vállalkozás nyereségéből (avagy veszteségéből) hányadhoz jutni az más: a hányad mértéke a két fél alkujának tárgyát képezi – ma messze nem ez a helyzet
2. egy gazdálkodó közösséggel szemben nem lehet nagyobb merényletet elkövetni, minthogy *kiveszik* a kezéből a saját gazdálkodásának legfontosabb eszköze fölötti *önrendelkezési jogot*. A világszerte helyesnek tartott és féltékenyen őrzött jegybanki függetlenség a legtöbb esetben épp a jogfosztottságot jelenti.
3. Ismét sokan gondolják, hogy úgymond a pénz „fogalmilag” agresszív. Az én válaszom az, hogy ez így pontatlan, mert nem fogalmilag agresszív, nem a természet, vagy ha tetszik, Isten alkotta, mint a kő keménységét, hanem a pénz, mint olyan, emberi találmány. Ilyenformán tökéletlen. Emberi csinál-mány, tehát van lehetőségünk megváltoztatni.
4. Szinte közhiedelem szintű vélekedés, hogy az az igazi pénz, aminek van kézzel fogható fedezete, pl. arany. Óriási tévedés, mert a valódi, vagy az igazi, a gazdaságot szolgáló pénznek kézzel fogható fedezetre semmi szüksége, mert a fedezete kizárólag a *mögötte álló értékteremtő munka és a közbizalom*. Eladáskor vagy munkabéreként elfogadom, mert fizetni tudok vele. Ennyi.

Itt kell megemlítenem, hogy történetileg a pénz aranyfedezete mintegy természetes felső korlátként működött

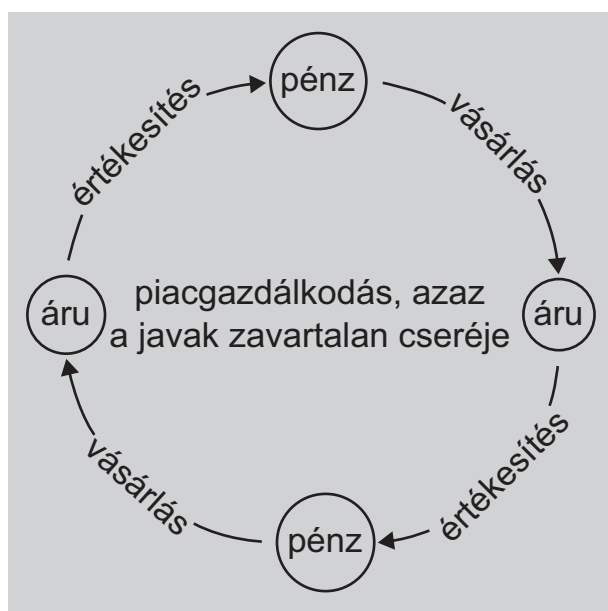
a pénz mennyiségét illetően. Minden ország legföljebb csak annyi pénzt tudott forgalomba hozni, amennyi aranya volt (vagy elrabolt mástól). A bevezetésben már jeleztem, hogy a múlt század '70-es éveiben viszont végleg fölszámolták az aranyfedezetet, ezzel megszűnt a korábbi korlát. Nyögjük is rendszeren a súlyosabbnál súlyosabb következményeket a pénz mennyiségének végtelen és féktelen, csakis az *időtől függő növekedése* miatt.

36.o. Főntebb a kapitalizmus piacának jellemzőjeként leírtam 3 pontot (5. o.), amiből egyértelműen következik a feladat: száműzni kell a piacról az oda nem valókat, azaz a piacidegen elemeket, Silvio Gesell megfogalmazása szerint a „cserétől független mozgóerőket”.

A kérdés most már csak az, hogy hogyan? Mert az emberi gyarlóság nem jogi kategória, legföljebb valamely következménye (ezért van az ezernyi szabály, amelyek között a gonosz akarat mindig talál kiskaput...).

A kommunisták társadalomjobbító szándékai nem csak Marx tévedései miatt buktak el, hanem az erőszakosságuk okán is. A kérdés tehát úgy szól, hogy erőszak alkalmazása nélkül milyen „szerkezet” akadályozza meg a gazdasági túlhatalmat. Másként fogalmazva: hogy lehet elérni, hogy akinek pénze van, annak ne legyen egyúttal hatalma is, legalábbis a piac fölött?

A jó pénz olyan a gazdaságban, mint a testünkben a vérünk. Mindenütt ott van, de ahol föltorlódik, baj támad. Ezért vissza kell adnunk a pénznek azt a tulajdonságát, hogy csakis az legyen, amire kitalálták: általános értékmérő és csereeszköz, hogy információt és energiát szállítson, kegyetlen úr helyett csakis *szolgáljon*, seholy nem torlódhat föl, mert gazdasági „trombózt” okoz. Olyanná kell tennünk, hogy az önérdek és a közérdek az elkerülhetetlennél többször ne kerüljön szembe egymással; hogy ne erősítse szűkebb és tágabb közösségeinkben az emberi gyarlóságot, leginkább az önzést és hatalomvágyat, mint ahogy most teszi.

5. ábra: A piacgazdálkodás piaca

Más szavakkal és pontosabban: a pénz adta időtényezőt kell megszüntetnünk, ezzel eltűnik az emberi gyarlóság és gonoszság számára a játéktér, legalábbis ez a játéktér.

Erre a célra kizárólag a Silvio Gesell által leírt forgalombiztosított, vagy szelíd pénz alkalmas. Alkalmazásának és működésének nélkülözhetetlen elvi feltételei:

1. A pénz közbirtok, az egész közösség tulajdona; (még akkor is, ha a köztulajdonnak nálunk rossz a csengése...) A piac szereplői – vagyis bárki – csak átmenetileg, használatra kapják meg a pénzt.
2. a pénz pusztá forgalmából, ide-oda tologatásából, bárhol való tárolásából *egyéni haszon nem származhat*.
3. Enyhe negatív kamata van, hogy az árukhoz hasonlóan romlandó legyen. Ezzel nem tud fölényre szert tenni, egyúttal gátolva van, hogy bárki munka nélkül szerezzen pénzt;
4. Mennyiségét a törvényhozói főhatalom – és nem a jegybank! – szigorú törvények szerint szabályozza az infláció és defláció megakadályozására. Erre vannak jól alkalmazható statisztikai, közgazdasági eljárások.

Ezzel a megoldással kettévágtuk a pénznek a *szolgáló* és a *hatalmi* funkcióját. Ez a pénz teljes mértékben és hibátlanul szolgálja a javak cseréjét, a nyomort, viszályt és vérontást eredményező hatalmi oldala pedig megszűnik. A pénz csak annyiban lesz kitüntetett áru az áruk között, hogy mindenki rajta keresztül szerzi be a számára szükségeset.

A 4. ponttal kapcsolatban ellenem vethető, hogy mi csoda felelőtlenség! A politikusok kezébe adni a pénzkidadás jogát!? Hallatlan!

Ahogy mondtam volt, a pénzbizrodalom évszázadok óta folyamatosan gyengíti a politikai hatalmat és ennek egyik lépése volt, hogy kiénekeltek a pénzkidadás jogát a „kezeből”, mondván, ti politikusok vagytok, mi jobban értünk a pénzhez.¹³ Talán a hármass hatalommegosztás elterjedése előtt jogos lehetett a vád: önös érdekét követve a hatalom beindítaná a bankóprést.

Kossuth Lajos még küzdött a pénzkidadás jogáért: „Azon nézetben vagyok, hogy – a’ meddig befolyásom lesz Magyarország ügyeibe – a’ banknak nem akarom adni kezébe, hogy ő regulázza Magyarország pénzügyeit. Őtet csak eszközül, ’s mintegy tisztviselőül akarom használni bizonyos határok között. Ez okból nem ő bocsátja ki a’ pénzt, hanem csak kezeli bizonyos jutalomért.”¹⁴ (Közlöny 1848, 420. o.)

Abraham Lincoln már borúlátóbb volt: „A pénzhatalom béke idején élösködik a nemzetben, háborús időben pedig összeesküszik ellene. Despotikusabb, mint a monarchia, arcátlanabb, mint az autokrácia, és önzőbb, mint a bürokrácia. Olyan válság közeledtét látom a közeljövőben, amely megbénít, és arra kényszerít, hogy remegjek hazám biztonságáért. A korporációk kerülnek uralomra és a korrupció korszaka köszönt ránk. A pénzhatalom arra törekszik, hogy fenntartsa uralmát, kihasz-

nálva az emberek előítéleteit, egészen addig, amíg a gazdagság néhány kézben halmozódik fel, és a köztársaság elpusztul”.¹⁵

Ki-ki eldöntheti, hogy több mint 150 évvel Lincoln kijelentése után Amerika mennyiben tekinthető még demokráciának, miközben a Fed¹⁶ lényegében magánbank.

„Jogállamban a pénz a fegyver.” – írja József Attila döbbenetes éleslátással. Nem ő az első zseni, akire nem hallgattunk...

Egy biztos: a fenti 4 pont jelenti a visszaszerzett pénzügyi önrendelkezést. Ebben a rendszerben az a lényeg, hogy demokratikus, tehát a politikai hatalom megosztott, és ha a mindenkori kormány merő rövidlátásból mégis csak beindítaná a bankóprést – amire a hatalommegosztás miatt amúgy semmiféle joga nem volna, azaz csak törvénytelen úton tudná megtenni –, az infláció megszabadása miatt a következő választáson bukna, mert hiszen az inflációmentesség kihirdetetten pártok fölötti „játékszabály”, ha tetszik, az alaptörvény része. Aki ebben nem hisz, annak nagyon is kíváncsi volnék a demokráciafelfogására és a választópolgárok értelméről alkotott véleményére...

Milyen lesz ez az új rendszer?

- Nincs infláció, amennyiben a fenti 4 pontot betartják.
- Az eladó és vevő, azaz az áru ill. a pénztulajdonos egyenrangúvá válik.
- Pénzt szerezni csakis munkával, szolgáltatással lehet, következésképp, aki eddig ügyeskedésből élt, kereshet munkát, mert megszűnik a spekuláció a maga hiszteroid piac- és ármódosító hatásaival együtt.
- Kamat nélküli hitel-bőség, azaz a mostani pénzsűke helyett pénzabundancia.
- A befektetőnek az lesz a nyeresége, hogy nem lesz kamatvesztése, mert szerződés szerint épp annyi pénzt kap vissza, mint amennyit kölcsönadott, nulla infláció mellett (!) – jó esetben egy-két %-kal többet.
- A befektető és vállalkozó együtt sír vagy együtt nevet.
- Szinte mindennek csökken az ára, mert az árból eltűnik a bujtatott kamathányad.
- Megszűnik a válságról válságra való bukdácsolás, mert mindig van a gördülékeny működéshez elegendő pénz a piacon.
- A különböző érdekcsoportok vagy akár a pártok között hihetetlen mértékben csökken a feszültség.
- A bankok közszolgálatot ellátó pénzközvetítő intézményekké alakulnak;
- A vállalkozó nem csak pénzügyi, hanem pl. *erkölcsi*, emberi, környezeti, természetvédelmi szempontokat is figyelembe vehet, mert megszűnik a növekedési kényszer.
- Csökken a verseny, nő az együttműködés lehetősége.

- Megállhat, sőt csökkenhet a szegények és gazdagok közötti különbség.
- Kényszerű munkavállalás, sőt robotolás, növekvő hajszolódás¹⁷ helyett egyre többen képességeik szerint dolgozhatnak (visszatérhet egy rég elfelejtett mozdulat, a munkálkodás öröme);
- megszűnhet vagy legalábbis csökkenhet a „család-vagy-karrier” feszültsége;
- újra éledhet sok, pl. kézműves tevékenység, amelyet a pénzügyi úthenger mára eltaposott;
- megszűnhet vagy legalábbis csökkenhet a környezetet terhelő dobjuk-ki-vegyünk-újat-mert-az-olcsóbb szemlélet;
- végül a legfontosabb: a *verseny*ből kihullottak, a kisebb *teljesítményt* nyújtók is megtalálják a helyüket;

Ez lesz az átmenet a tőkevezérelt társadalomból, a profitorientált kapitalizmusból a piacgazdaságba, ahol a gazdaság nem kevesek érdekét, hanem a közjót szolgálja, mert a közösség maga dönthet, hogy mire fordítja a saját pénzét. Vagy más szavakkal, így lesznek a piszkos anyagiakból tiszta pénzügyek, áldemokráciából¹⁸ valódi demokrácia, pénzközpontú rendszerből emberközpontú rendszer, ördögi rendszerből legalábbis nem Isten-ellenes társadalom.

Utópia? Nem! Az egyetlen lehetőségünk!

A Kossuth-bankó sikere, és sok más példa bizonyítja, hogy működik az elképzelés. A jelenlegi pénzrendszer hatalmát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az eddigi próbálkozásokat leverték vagy betiltották. A leghíresebb egy tiroli község, Wörgl polgármesterének esete: 1932-ben, a nagy világgazdasági válság alatt Michael Unterguggenberger meggyőzte a wörgli képviselő testületet és bevezették a Gesell-féle forgalombiztosított pénzt. Érdemes alaposabban megismerkednünk a történetekkel.

A wörgli csoda

„1932 július 25-én Wörgl csak úgy zeng, cseng és bong a munka zajától. Kalapácsok aprítják a sziklát, kövek hullanak a csillékebe, ásókkal takarítják el a zúzalékot. [...] Három utcát és a népiskolát is bekapcsolják a csatornahálózatba, vasbetonhidat építenek egy hegyi patak fölé, valamint felhúznak egy sűrűsáncot is. Többhavi, sőt egyes esetekben többévi tétlenség után a munkások újra szorgoskodnak, fizetségük pedig a sárga, kék és rózsaszín bankók sokasága. Hivatalosan »munkaérték-elismervénynek« nevezik és 1, 5 és 10-Schilling névértékben bocsátják ki őket, és mindegyikükön ugyanaz a jelmondat áll: »Lindert die Not, schafft Arbeit und Brot« (= »Enyhíti a nélkülözést, biztosítja a munkát és a megélhetést«).

[...] A munkások valóban pontosan úgy viselkednek, ahogyan azt Gesell előrejelezte, és Unterguggenberger is remélte: elköltik az ideiglenes pénzüket. Az új pénz új bevételhez juttatja a kereskedőket, akik így több árut is vásárolnak a parasztoktól, kézművesektől és

gyáraktól, amelyek pedig így újra több embert is vesznek fel.

Miközben Ausztria-szerte egyre nő a munkanélküliség, Wörglben egyre csökken. Gyarapodnak a fizetések és a község adóbevételei is. Mintha csak repülőgépről szórtak volna pénzt a lakosok közé – pedig valójában szinte semmivel sincs több pénzük, mint azelőtt. Mindössze 5500 schillingnyi munkaérték-elismervény van forgalomban – csak épp gyorsabban áramlanak a bankók. Az ácsból a henteshez, a hentesből a paraszthoz, a parasztból a kocsmároshoz, a kocsmárosból az ácshoz, és mindenki kap is érte valamit.

Szomszédos községek is csatlakoznak a kísérlethez, felépül egy uszoda is. Az új pénz meglepő egységet teremt Wörglben, miközben az ország többi részében a szociáldemokraták, az osztrofasiszták és a nemzetiszocialisták egymást marják a hatalomért és pártseregek lövöldöznek (szó szerint! – L. P.) egymásra. Egy újság pedig már egyenesen azt írja, hogy *Le a parlamenttel, diktatúra kell ide!*

Wörglben azonban a szabadpénz elsimít minden vitát, a képviselő-testület egyhangúlag kiáll a polgármester mellett, bal- és jobboldaliak kart karba öltve koccintanak a kocsmában a gazdasági fellendülésre.

Rövidesen megérkeznek az első újságírók is, ritka jó hírrel dobva fel a lapjaik eddigi rossz hír-áradatát. Riporterek járják az utcákat, faggatják az orvost, a szabót és a moztulajdonost Wörgl titka után kutatva. Nincs ásványi kincs? Nincs nagybefektető? Csak néhány színes bankó, és ez minden?

És ez minden. Az emberek újra bevásárolnak, és hirtelenjében újra jobban megy a soruk. Néha talán átláthatatlannak tűnhet a kereskedelmi viharoktól, hozamgörbektől és kamatlábaktól zsúfolt kapitalizmus, ám a wörgli fejlemények jól mutatják, hogy végeredményben csak egy a lényeg: hogy minél többen és minél gyakrabban költsék a pénzt. [...]

Miért ne lehetne Wörgl csodája Bécs és egész Ausztria csodája is?

Mindössze azért, mert az osztrák jegybank nem hajlandó lemondani a pénznyomtatási monopóliumáról. [...] Másfél évvel a kísérlet beindítását követően az osztrák közigazgatási bíróság is megerősíti, hogy a wörgli ideiglenes pénz bizony törvénybe ütközik.

És véget ért a csoda.

A bankókat bevonják, a község építómunkásait elbocsátják, a kereskedők bevételei ismét éppúgy visszaesnek, ahogyan az adóbevételek is. »Ezt a nélkülözést nem Isten küldte, hanem a törvények és az emberek zavarodottsága« – írja a csalódott Unterguggenberger az egyik újság szerkesztőségéhez címzett levelében.

A válság visszatér a tiroli községbe, és rövidesen újraélednek a régi viszályok is” (Uchatius 2011).

A wörgli eset tanulságai

1. A cikk szerzőjének az a meglátása, hogy „gyorsabban áramlanak a bankók” vagy „minél többen

és minél gyakrabban költsék a pénzt”, alapjában helyes. Csak annyit fűznék hozzá, hogy manapság a fogyasztás erőltetésével, a „dobj el, vegyél újat” szemlélet elterjesztésével próbálják fönntartani a rendszert, s „mellékhatásként” kimerülnek a Föld erőforrásai és veszélybe kerül az egész földi élet. A szelíd pénz bevezetésével többek között ez is elkerülhető vagy legalábbis erősen mérsékelhető lenne.

2. A törvények már akkor sem a gazdálkodó közösség érdekei mentén születtek. Ma még rosszabb a helyzet. Gondoljunk pl. Görögországra: ha nem fogtok fizetni, megfojtunk benneteket! – a hatalmasok ha nem is mondják, de így viselkednek (ez akkor is igaz, ha maguk a görögök is sárosak az ügyben).
3. Ami az idézett cikkből nem igazán derül ki, de egyéb leírásokból nyilvánvaló, hogy a kétfajta pénz zökkenőmentesen működött egymás mellett.
4. A szinte legfontosabb: „a munkások valóban pontosan úgy viselkednek, ahogyan azt Gesell előrejelezte, és Unterguggenberger is remélte: elköltik az ideiglenes pénzüket”. Azért mondom majdnem a legfontosabbnak ezt a tanulságot, mert a szelíd pénz ellenzői a leggyakrabban épp az emberek butaságára hivatkoznak, hogy képtelenség elmagyarázni nekik a szelíd pénz működését. Nem mindenkit, a többséget kell csak meggyőznünk, a többi majd alkalmazkodik, pont úgy, ahogy az irányítószámot, a bukósisakot, a biztonsági övet, az adózást, vagy a kötelező felelősségbiztosítást, stb., stb. az az ember is kénytelen elfogadni, akinek fogalma sincs az okokról és a miértekről. Együttélésünk legtöbb szabálya a szó igazi értelmében nem demokratikusan keletkezett, hanem valakik eldöntötték és egyszerűen bevezették, lásd pl. a KRESZ szabályokat.
5. Végül a legfontosabb: a közösségen belüli ellentétek hihetetlen mértékben lecsökkennek és a szelíd pénz nélkül kiújulnak. Ha semmi más pozitív előnye nem volna a szelíd pénznek, csak emiatt is érdemes volna bevezetnünk.

Befejezés

Minél hamarabb rátérünk erre az útra nemzetgazdasági szinten, annál kisebb bajjal megússzuk a mostani globalizált pénzrendszer összeomlását. Mert a legfőljebb lineárisnál alig jobban¹⁹ növelhető termelés és a hatvány szerint növekvő pénzmennyiség miatt az összeomlás elkerülhetetlen. A gazdagok mentik majd az irhájukat, a szegényeket pedig sorsukra hagyják, azaz éhezés, nyomor, erőszak, vér és könnyek. Senkinek ne legyen illúziója!

Vajh lesz-e erőnk és időnk elébe menni a bajnak?
Az igen válasz rajtad is múlik...
Isten óvja Magyarországot!

Utóhang

A vázolt, látszólag tisztán gazdasági problémának nagyon súlyos bibliai, teológiai vonzatai vannak. Walter Benjamin azt állítja, hogy „a kapitalizmus merő kultusz-ból álló vallás, dogma nélkül” (Benjamin 2013, 6. o.). Kunchala Rajaratnam, indiai lutheránus teológus szerint a kapitalizmus, mint vallás „középpontjában a piaccgazdaság istennője áll, akinek a profit oltárán kell áldoznunk”. A közgazdászok pedig „hű és odaadó papok” az istennő szolgálatában, akik „mindvégig érzéketlenek maradtak [...] a valóságra: [...] a hajléktalanok, a munkanélküliek, és éhhalál küszöbén élők milliói”-nak nyomorára. Végül kijelenti, hogy „a neoliberais piaccgazdaság nem egyeztethető össze a keresztyén etikával”.²⁰ Silvio Gesell, a rejtőzködő teológus még mélyebbre lát: „Keresztyén-ség és kamat: ez tiszta ellentmondás” – írja többek között – idézett könyvében (2004, 236. o.). Gesell támadhatatlan igazsága a keresztyén egyházakat a világban betöltött szerepük reformációjára kellene, hogy készítse.

Mindezek bővebb és érthetőbb kifejtése egy újabb tanulmány feladata lesz.

Laborczy Pál

IRODALOM

- Benjamin, Walter: A kapitalizmus mint vallás. Ford. Fogarasi György. et al. Kritikai Elmélet Online, <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/>. In: Et al. – Kritikai Elmélet Online. 1. köt. Gazdasági teológia (2013). Szerk. Fogarasi György. Szeged, 2013. 4–8. o.
- Gesell, Silvio 2004: A természetes gazdasági rend, Kétezerégy Kiadó, Piliscsaba
- Katona Jenő (szerk.) 1948: Az élő Kossuth, Budapest Székesfővárosi Irodalmi Intézet
- Közlöny, 82. sz., 1848. aug. 30., 420. o.
- Kühlewind, Georg 2003: A normálistól az egészségesig, Kláris Kiadó, Budapest
- Montesquieu 2000: A törvények szelleméről, Osiris – Attraktor Kiadó, Budapest
- Müller Péter 2006: Szeretetkönyv, Alexandra Kiadó, Pécs
- Puzsér Róbert: Szégyen Hotel, Magyar Nemzet, 2015. máj. 7.
- Sándor Jenő 2010: Keresztyén gazdaságetika Indiában. Üzlet és etika, 2010. április 17. http://uzletietika.blog.hu/2010/04/17/keresztény_etika_es_piaccgazdasag_egy_indiai_szemzogebo
- Thaisz Miklós 2003. A legitimáció nélküli „negyedik hatalmi ág”. In: Agócs Sándor (szerk.): FiPoliT antológia. Antológia Kiadó, Lakitelek, 59–67. o.
- Turgonyi Zoltán 2010: Molnár Tamás, In: Phronesis : politikafilozófiai folyóirat / kiad. a Politikai Filozófia Alapítvány ; szerk. Fülöp Endre, Ocskay Gyula, Pogonyi Szabolcs, 2010 nyár – tél, (29–46. o.)
- Uchatius, Wolfgang 2011. A wörgli csoda. Magyar Bitcoin Portál. 2011. november 4., <https://bitcoin.hu/a-worgli-csoda>
- Végh Attila: Figyelsz téged, Heti Válasz, II. évf. 36. sz., 2002. 09. 06.

JEGYZETEK

¹ A három klasszikus hatalmi ág szétválasztását a felvilágosodás korának elméletéként tartják számon, holott valójában már megtalálható Arisztotelész és Cicero műveiben is.

- ² Johann Silvio Gesell (1862–1930) német-argentin kereskedő, pénzülméleti szakember
- ³ „Aki hisz abban, hogy az exponenciális növekedés örökké folytatható egy véges világban, az vagy őrült vagy közgazdász (Kenneth Boulding)
- ⁴ Még filozófusok is keverik a két fogalmat, csak stílusbeli különbséget látnak közöttük
- ⁵ Természetesen itt áru alatt az áruk és szolgáltatások összességét értjük.
- ⁶ A forrás ismeretlen
- ⁷ „Hatalomvágya a perzsák elleni hadjáratra sarkallta, de II. Károly legyőzte, elfoglalta a fővárost, Szardeiszt, Krózust máglyán elégette, ezzel meg is szűnt Lüdia.” (<http://www.numismatics.hu/kiemelt/krozus-ie-560-540-penzverese/>)
- ⁸ „A világ 85 leggazdagabb embere annyi vagyon felett rendelkezik, mint a világ legszegényebb 3,5 milliárdja. A világ vagyonának a felét, 110 ezer milliárd dollárt a népesség egy százaléka birtokolja.” (2014 tavaszi IMF adat) – Néhány év, esetleg évtized múlva ezek az adatok 50, ill. 5 milliárd emberről fognak szólni. A középosztály vékonyodása világlelenségként csak előjele a nagyobb bajnak.
- ⁹ Összeomlásnak kell tekintenünk azt is, ha a nagy többség nyomor és rabszolgaszintre süllyed – és épp erre tartunk, egyre gyorsulva. A költő szavaival: „Hogy mily szeszekkel, szédülettel / Hajtják a népet ronda táncba: / Bíz’ összezúzzák, ki nem táncol, / És bele rokkann, aki járja.” (Magyar Lajos Lázár Mihály üzenete című verésből)
- ¹⁰ Beszédében Kossuth háromszor is elmondja majdnem szó szerint ugyanazt.
- ¹¹ Székely György írói álneve (1924–2006) magyar filozófus, író
- ¹² Amúgy van pozitív olvasata is a jelenségnek: „Nem értem azokat, akik bírálják a Big Brothert meg a Való Világot. Hülyék engedelmeskednek hülye utasításoknak, miközben nyereségvágyból utálják egymást. Hát mi lehet ennél valóságosabb?” (<http://tequilagirl.hupont.hu/9/beszolások2>)
- ¹³ Mondtak ennél keményebbet is: „Hagyjátok, hogy kibocsássam és irányítsam egy nemzet pénzét, és nem érdekel, hogy ki hozza a törvényeit.” – a társadalom zsarolásának eszenciájaként így vélekedett 1790-ben Mayer Amschel Rothschild (1744–1812; <http://hunnio.com/news.php?readmore=48>)
- ¹⁴ Kossuth Lajos pénzügyminiszter mondatai az 1848. aug. 28-i Országgyűlésben.
- ¹⁵ Abraham Lincoln szavai 1863-ból (<http://mek.oszk.hu/06800/06897/html/0009.htm>)
- ¹⁶ Az Amerikai Egyesült Államok központi bankjának nem hivatalos rövidítése
- ¹⁷ 1910-ben a középiskolai tanárok a heti kötelező óraszám 18-ról 20-ra való emelése ellen tiltakoztak. Ma 26-nál tartunk. És semmivel sem keresnek többet, sőt, relatíve sokkal kevesebbet, gondoljunk csak az akkori általános egykeresős családokra.
- b) Egyes kutatások szerint beköszönt a soha véget nem érő munkaidő korszaka, azaz luxussá válik a szabadidő (<http://www.tozsdeforum.hu/uzlet-2/gazdasag/bekoszont-a-soha-veget-nemero-munkaido-korszaka/>)
- ¹⁸ 1. „A piacok döntöttek, mégpedig úgy döntöttek, hogy nincs szükség választókra. Az országnak reformokra, nem választásokra van szüksége” (Herman van Rompuy az Európa Tanács elnöke az olasz válságról 2011 őszén) – S valóban, Berlusconi választások nélkül a volt EU biztos, Mario Monti követte az elnöki székben.
2. A PRISM botrány – ügyészi vagy bírói fölhatalmazás nélkül lehallgathatnak bárkit. Edward Snowden mindkét amerikai párt hazaárulónak nyilvánította. Több mint gyanús, hogy épül a Nagy Testvér birodalma...
3. „A demokrácia azt jelenti, hogy a két farkas és egy bárány szavaznak a vacsoráról” (Czakó Gábor meghatározása)
- ¹⁹ Nyilván itt a termelékenység nagy szerepet játszik, de ennek a hatékonysága nagy általánosságban elmarad a kamatos kamattól független, csakis az időtől függő növekedésétől. Emiatt van a növekedési kényszer a rendszerben.
- ²⁰ Mind a négy idézet: Sándor 2010

KITEKINTÉS

Lesújt-e ránk a babiloni átok?

Gondolatok Laborczi Pál írása kapcsán

A Theologiai Szemle folyóirat 2018/1-es számában megjelent tanulmány *Pénz és erkölcs* címmel a biblikus gazdaság alapjairól szólt. A gazdasági kérdések szélesebb társadalmi összefüggésekbe helyezése jogosan tart igényt az egyház véleményformáló tagjainak figyelmére, így ezek taglalásának hasznossága kétségtelen. Ebben a vonatkozásban a tanulmány közlése látókörbővítő és hézagpótló jellegű, ugyanakkor megállapításai inkább érzelmi megalapozottságúak. Bár egy lelkes szakfolyóiratnak nem lehet feladata a közgazdasági viták folytatásának teret nyújtani, az olvasók hiteles tájékoztatása indokolja az írás vitatható megállapításaira vonatkozó eltérő álláspontok megismertetését.

A tanulmány bevezető részében az ismert montesquieu-i hármasság mellé helyezi a médiumok és a pénz hatalmát, melynek során veszélyeztetve érzi a törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási hatalmi ágak megosztásából eredő társadalmi stabilitást. Ennek okaként a közvélemény befolyásolásán keresztül a köz-

hatalmat választói felhatalmazás nélkül gyakorló tömeg-tájékoztató mellett a pénz – „önzésből és haszonlesésből kamatoskamat-szedéssé durvult” hatalmát jelöli meg, „minek következtében fék nélkülivé vált a pénzrendszer”.

Nehezen lehetne tagadni a modern társadalmakban a gazdaság meghatározó szerepét. Ebben a vonatkozásban a helyzet talán még rosszabb is, mint a hármasság idealizált egyensúlya, hiszen az igazságszolgáltatás viszonylagos függetlensége mellett nehéz lenne tagadni, hogy napjainkra mind a törvényhozói, mind a végrehajtói hatalom szereplői túlnyomórészt gazdasági érdekek képviselőiként lépnek fel a politika porondjára, így a gazdaság szempontjai a társadalmi élet minden szegletében jelen vannak. A kérdés csupán az, hogy a pénz hatalma – amit a tanulmány szerzője a kamatoskamat uralmának az „emberhez egyedül méltó, szeretetalapú kapcsolatok” tagadásaként értelmez – valóban ötödik hatalmi árként érvényesül-e?

A *kamatoskamat* fogalmát inkább stilisztikai, mint közgazdasági kategóriának tekintem, ami alkalmas arra, hogy a *kamat* fogalmához társuló negatív képzeteket hatványozza, így a továbbiakban inkább ez utóbbit használom majd. A hitelt nem kamatoskamatra, hanem kamatra folyósítják, bár a meg nem fizetett kamatot valóban tőkésítik a kamatperiódus végén, így a következő periódusban ez is a kamatfizetés számítási alapjává válik. Ez kétségkívül kiszolgáltatottságot eredményez, s nem egy adós kerül az adósságspirál helyzetébe, amikor a hitelet már az esedékes kamatfizetési kötelezettség teljesítésére kell felvennie.

A meghatározó fogalom azonban a kamat, s ennek (erkölcsi és teológiai) megítélése kétségkívül sokat változott a történelem során. A katolikus egyház gyakorlatában a kamatszédést kezdetben bibliai alapon tiltották (5Móz 23,20–21), bár az evangéliumban a kamat megtalálható pozitív kontextusban is (Luk 19,23). A skolasztikus Aquinói Tamás –Arisztotelész nyomán –, aki a pénz szaporodásra alkalmatlannak tartva ellenezte a kamatszédést, később fő művében kidolgozta ennek filozófiai érveit is. Mivel a kölcsönzött pénzt (optimális esetben) hiánytalanul visszaadják, a használatáért követelt ellenérték (kamat) ellenkezik a keresztényi méltányosság követelményével, s ezért tilos. Egyedül abban az esetben jogos a kölcsönadott pénz fejében ellenértéket követelni, ha kereskedő, vagy iparos számára adják a kölcsönt, és a közös vállalkozás hasznában, illetve kockázatában részesül a kölcsönadó (ST II–II. q. 78. art. 1–2.)

A kamatszédés tilalmát a világi jog kevésbé vette szigorúan. Megengedte a kamatot a vállalkozásba bevitt tőkére, ha a kölcsönadó előnyös üzlettől esik el (*lucrum cessans*), ha kárt szenved (*damnum emergens*), vagy a kölcsönösszeget fenyegető veszteség (*periculum sortis*) esetére. A világi jogfejlődés és a gazdasági fejlődés igényeinek hatására a reformáció kezdetére a katolikus egyház is engedett álláspontjából, s 1515-ben az V. Lateráni zsinat kimondta a zálogügyletekkel foglalkozó pénztintézetek (*montes pietatis*) által felszámított kamat jogosságát, amennyiben ezek fedezetet nyújtanak az intézetek működésével kapcsolatos költségekre és nem tartalmaznak ezen felüli profitot. (http://www.intratext.com/IXT/ENG0067/_PE.HTM)

Ez a gondolatmenet így már a 16. században elismerete, hogy a kamatot felszámító – vagyis a betétgyűjtéssel és kölcsönzéssel foglalkozó – intézmény társadalmilag hasznos tevékenységet folytat, mely jogosan tart igényt költségeinek megtérítésére, illetve kockázatának kompenzálására. Így semmiképp sem lehet azonosulni a tanulmány azon megállapításával, hogy „a kamat mögött semmilyen hasznos cselekedet nem áll ...” (LABORCZI [2018] 33. old) Egy jól működő bankrendszer képes arra, hogy hatékonyan begyűjtse a lakosság és a vállalkozók megtakarításait, értékelje a hiteligénylők üzleti terveit, folyósítsa és beszedje a kölcsönösszegeket, s a hitelnyújtásból származó jövedelmeket megossza a betétesek és a bank tulajdonosai között. (A bankok felelőtlen kihelezései és sokszor pazarló üzletvitele, a működésükkel kapcsolatos sok évtizedes keserű tapasztalatok sem

kérdőjelezik meg a pénzügyi intézményrendszer létének indokoltságát.)

A szerző így folytatja megállapítását: „... a pénz tehát fedezet nélkül szaporodik, következképp ez az örökös infláció forrása.” (LABORCZI [2018] 33. old). Ez a megállapítás akár igaz is lehetne, ha infláció csak a jelenlegi, „fedezet nélküli” pénzrendszerben lenne megfigyelhető, illetve ez minden esetben jellemzője lenne. A valóság ezzel szemben úgy áll, hogy a nemesfém alapú pénzrendszerek is ismerték az infláció jelenségét, amikor egy adott gazdaság teljesítőképesség mellett jelentősen megnövekedett a forgalomban levő pénz mennyisége. Többek között ez történt a nagy földrajzi felfedezések évszázadában is, amikor a spanyol és portugál gyarmatokról beáramló nemesfém okozott hatalmas inflációt, s az így megnövekedett kereslet – nem mellékesen – kiemelkedő gazdasági növekedést indított el. S ha a közelmúlt pénzügypolitikai történéseire tekintünk, megállapítható, hogy a nemesfém-fedezet nélküli mai pénz léte is együtt járhat deflációval, sőt negatív kamatmértékekkel (pl. német és svájci államkötvények, Európai Központi Bank negatív irányadó kamat) is. A tanulmány egyik későbbi pontján a szerző korábbi kijelentését cáfolja, amikor helyesen állapítja meg, „... a gazdaságot szolgáló pénznek kézzel fogható fedezetre semmi, szüksége, mivel a fedezete kizárólag a mögötte álló értékkeremtő munka és a közbizalom.” (LABORCZI [2018] 37. old). A központi bankok épp e fedezet folyamatos figyelése alapján döntenek a kibocsátásra kerülő pénzmennyiségről.

A szerző helyesen rögzíti, hogy a „pénzkiadás jogát is elvették a közhatalomtól” (LABORCZI [2018] 34. old). Az Európai Unió tagállamaiban a pénzkibocsátásért felelős központi bankok, illetve az euró-övezetben az Európai Központi Bank függetlenek a végrehajtó hatalomtól, így szervezetenként, intézményileg és pénzügyileg önálló intézményként szolgálják a gazdaság működését. Ezt a hatalommegosztást lehet hatalomvesztésként értékelni, hiszen a költségvetési egyenlegért felelős kormányzatok nem tudják korlátlan pénzteremtésre utasítani a központi bankokat, illetve az Európai Központi Bankot. Ugyanakkor ez a hatalommegosztás szavatolja, hogy a forgalomban lévő pénz értékállósága megvalósuljon, hiszen a pénzkibocsátást jellemzően a gazdaság igényei, s nem az újráválasztásukért túlköltekezésre is hajlamos kormányok határozzák meg.

A tanulmány jelentős terjedelmében tárgyalja Silvio Gesell pénzelméletét, valamint az ennek megvalósításaként az ún. wörgli csodát. Gesell autodidakta közgazdász-ként hirdette a közösség tulajdonában álló „szelíd pénz” gondolatát. Az erre alapozott gazdasági rendszerben a pénz csak technikai szerepet tölt be az árucserlebonnyolításában. Mivel a törvényhozó hatalom által kibocsátott pénzt bizonyos időközönként leértékelik, ezért a pénztulajdonosok haladéktalanul áruk és szolgáltatások vásárlására fordítják, így biztosítják a gazdaság folyamatos működését. A pénztintézetek csak a pénzforgalom technikai lebonyolításával foglalkoznak, ezért nem jutnak gazdasági, még kevésbé politikai hatalomhoz, hanem a közhatalom intézményeként és nem magángazdasági vállalkozásként működnek. A szerző részletes katalógusát adja a szelíd

pénz rendszerében elérhető előnyöknek, s ezek feltehetőleg – gondolat kísérletként – meg is állják helyüket. Mivel ezt a pénzrendszert a világ egyetlen működő gazdaságában sem tartották – számos vélt előnye ellenére sem – bevezetésre érdemesnek, csak a megoldásra váró problémáknak a teljesség igénye nélküli felsorolása marad:

- Képes-e a szelíd pénz rendszere biztosítani a modern gazdaság működéséhez elengedhetetlen megtakarításokat, amennyiben a megtakarítókat nem ösztönzi az elérhető kamat?
- Hogyan képes egy közösségi tulajdonban álló pénzügyi intézet hatékonyan dönteni a megvalósításra érdemes üzleti lehetőségek közötti választásról?
- Amennyiben a pénz nem lesz alkalmas vagyontöbblet képzésre – ami a biztonságra törekvő emberek elidegeníthetetlen szükséglete – melyik áru veszi át a vagyontöbblet képző funkciót, mint ahogy a hiperinflációs időszakban megtette ezt a cigaretta, az ékszerszek, a műkincsek?
- Ha a pénz negatív kamata, illetve folyamatos leértékelése képes pozitív társadalmi változások tömegét létrehozni, miért nem valósultak meg ezek a korábbi inflációs időszakokban?

Az 1932. évi wörgli csoda eseményei valóban amellest szólnak, hogy egy önmagában értéktelen „munkautalvány” pénzként való használata egy közösség életében képes pozitív változásokat eredményezni, s a helyi gazdaságot fellendíteni. A kísérlet kudarca annak volt köszönhető, hogy az osztrák jegybank pénznyomtatási monopóliumát féltve másfél év múltán elérte a wörgli „pénz” bevonását. Mára a szabályozási környezet toleránsabb lett. A helyi pénzek kibocsátása és forgalmazása számos településen és régióban megengedett, Magyarországon is több helyen működik, s a helyi gazdaságfejlesztés bevett eszköze. Nem képes azonban a teljes pénzforgalom, s valamennyi pénzfunkció (többek között a vagyontöbblet képző funkció) átvételére, s így csak kiegészítő pénzrendszerként van létjogosultságuk, s ha általánosan elterjedté válnának, feltehetőleg felkeltenék a központi bankok beavatkozási kedvét is, mint ahogy a kriptovaluták (bitcoin és társai) esetében ép napjainkban érzékeljük.

A szerző befejező gondolataiban a „lineárisnál alig jobban növelhető termelés és a hatvány szerint növekvő pénzmennyiség” miatti összeomlás elkerülhetetlensége miatt aggódik, melynek során a „gazdagok mentik majd irhájukat, a szegényeket pedig sorsukra hagyják” (LABORCZI [2018] 40. old). Az emberiség történetének eddigi tapasztalatai sajnálatos módon ezt a borúlátást igazolni látszanak. A gazdaság és a társadalom bajait a kisemberek hordozzák, a tehetősek érdekérvényesítő képessége mindig erősebb az elesettekénél.

A tanulmányban a pénz és erkölcs összefüggéseit tárgyalva megtalálni véli azt a megoldást, ami mai – számos ellentmondást felmutató – gazdasági és társadalmi életünk meghaladására alkalmas. E megoldás egyedül üdvözítő voltával szemben azonban a fent kifejtett gondolatok miatt szkeptikus vagyok. A modern vegyes gazdaságban napjainkra kialakított pénzügyi intézményrendszer több évszázados tapasztalatok birtokában valósult meg, s képes arra, hogy mechanizmusát folyamatosan megújítsa, a felmerülő új ötleteket működésébe eredményesen integrálja. Hiba lenne ezt a működő rendszert egy – első látásra talán szimpatikus – utópia kedvéért sutba dobni.

A pénz szerepének túlhangsúlyozása azonban valóban számos gond forrása. Találóa fogalmaz Pál apostol levélbeli igéje, mely szerint „minden rossznak gyökere a pénznek szerelme” (1Tim 6,10). Az a társadalom, amely a pénzt isteníti, „szerelemmel” közelít hozzá, bukásra van ítélve.

Zsugyel János

IRODALOM:

- AQUINÓI Szent Tamás: Summa Theologiae – A teológia foglalatla. Telosz Kiadó, Budapest
- CSEPREGI Zoltán [2014]: Tulajdon, kamatszédés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Méliusz Juhász Péter (1562) műveiben, Obeliscus, 1. évf. 1. sz. 57–64 old.
- LABORCZI Pál, [2018]: Pénz és erkölcs avagy a biblikus gazdaság alapjai, Theologiai Szemle, 2018/1. 33–41 old.
- ZSUGYEL János [2017]: Közgazdasági gondolatok Luther Márton életművében, Közgazdasági Szemle, 2017/10. sz. 1073–1088 old.

Az érett középkortól napjainkig és tovább

Gondolatok Zsugyel János írása kapcsán

Előző dolgozatomban terjedelmi okok miatt nem volt lehetőségem a geselli elmélet valamennyi jellemzőjére, erkölcsi és társadalmi vonatkozására kitérni, ezért egy közgazdász jogosnak tűnő ellenvetéseket tehet. Ezt a hiányt most részben megkísérlem pótolni, hogy beláthassuk: nem utópia, hanem az egyetlen reménységünk a geselli útra lépni. És azért „csak” reménységünk, mert ezen megoldás bevezetésével pl. az ökokatasztrófa közelsége miatt könnyen lehet, hogy már elkéstünk. Másként fogalmazva óri-

ási hiba a jelenlegi gazdasággal kapcsolatban jól működő rendszerről beszélni, amelyet nem szabad egy „utópia kedvéért sutba dobni”. Épp ellenkezőleg, nézetem szerint éppen hogy a jelenlegi gazdasági rendszer visz minket a végpusztulásba. A rendszer működik ugyan, de végzetesen.

* * *

Egy eleddig még nem publikált tanulmányomban számos közgazdász és más neves gondolkodó eredményére

támaszkodva a mai pénzrendszer, vagyis a tőkegazdaság legfőbb *negatív* jellemzőit gyűjtöttem össze. Néhány időzettel és saját gondolattal összefoglalom.

1. *összeműködés helyett versenykényszer*, miközben az ember lényegétől a játékoságon kívül idegen a verseny,¹ pláne a gazdasági verseny, mert az nem más, mint a „*taposd el a gyöngét*” szalonképes neve.
2. a *megállíthatatlan növekedés kényszere*, amelynek vállalhatatlan következményeit egy későbbi szakaszban tárgyalom.
3. a *kizsákmányolás kényszere*, mert a kamat adta nyereség iránti vágyból, vagyis „egoista indítékokból” mindenki kölcsönösen megkárosít mindenkit, vagy az egyik fél állandóan kárt okoz a másiknak” (Binswanger 1999:53)
4. *gazdagodó központ – szegényedő periféria, vagyis szociális igazságtalanság*, Ehhez elegendő megnézni az évenkénti IMF jelentéseket. Évről évre nyílik az olló (néhány adatot láss: Laborczi 2018:9, 8. lábjegyzet.) **vagy 2018b: 41**
5. *nincs egyensúlyi állapot*, azaz a kapitalizmus története valójában válságsorozatok története.²
6. *Erkölcstől való elszakadás*: A gazdaságot „az éhségtől való félelem meg a nyereségvágy motiválja” (Polányi 1976:151) „Valutánk rendszere igenis erősíti a kapzsiságot és a hiánytól való félelmet”. (Lietaer 2017:199); „A kapitalizmus kapzsisággal párosult jeges közönyből gyilkolt meg milliőkat.” (Harari 2015:298)
7. *össztársadalmi torzulás és bomlás*, mert „amikor kizárólag az egyénnek adnak jogokat, nemcsak veszélyes és a közösség érdekeivel ellentétes egyensúlyhiányt teremtenek, hanem ugyanakkor szabad folyást engednek a társadalmi bomlásnak és a *homo homini lupus* állapotának” – állapítja meg a filozófus. (Molnár 1993:56)

Az említett jelenségek mögött majd mindenki a kamat pusztá létét jelöli meg a baj forrásául. Ezért nézzük meg a kamatot közelebbről.

„Ne végy ő tőle kamatot vagy uzsorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia.” (3Móz 25,36) – olvashatjuk a Bibliában.

A pénz és kamata szempontjából olvasgatva Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás (akire a tisztelt vitapartner is hivatkozik), Nicole Oresme, Luther vagy Kálvin idevágó munkáit, szembe tűnhet néhány jelző a kamattal, ill. a kamatszedéssel kapcsolatban: természetellenes, igazságtalan, természet ellen való, ellentétes a természetes igazságossággal, halálos bűn, méltánytalan, átkozott, ki kéne kergetni a világból stb.

Valójában az ókor óta ismert tapasztalat, hogy a kamat és a szabad kereskedelem – „olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom” (Luther (évszám nélkül):2) – az embertársunk kárán való gazdagodást jelenti, következésképp az amúgy is szegényeket ínségre juttatja.

De miért van a kamatnak és a szabad kereskedelemnek ilyen negatív hatása, hogy még a Biblia is egy mondatba

foglalja a kamatot és felebarátunk megélhetését? Miért írja Melius Juhász Péter ugyancsak régen, hogy (ekkor az uzsora még = kamat): „a felebarátainkat és felebarátaink javait kimerítő sérelmes uzsora meg van tiltva azon igazságtalan nyereségy miatt, mely egy neme a lopásnak és ínségre juttatja a szűkölködőket és szegényeket” (Melius Juhász 1881:260).

A kamat a *lopás* egy neme, állítják a régiek. A kamat a pénzkölcsönzés *jogos haszna*, mi több, törvényes *jutalom*, állítja a mai közfelfogás. Megmutatom, hogy az előbbi a helyes, és a mai a torz álláspont.

Nyilvánvaló, hogy a munkamegosztás megköveteli a csereeszköz létét, vagyis pénzre szükség van ahhoz, hogy az (áru)termelők és (áru)fogyasztók közötti csere zavartalanul folyjék. Csakhogy „a munkamegosztás maga nem követel kamatot. Kinek kellene itt kamatot fizetnie és miért?” – teszi föl a kérdést nagyon is lényeglátóan Gesell (2004:235) Ugyanakkor tegyük föl, hogy a pénzkibocsátó (fejedelem, király, állam stb.) elegendően hosszú ideig a munkamegosztás adott szintjéhez elegendő csereeszközt, vagyis (fém)pénzt bocsát ki. Egyszerű takarékoságból, vagy merő emberi számításból, gyarlóságból, nyereségvágyból, félelemből, hogy mi lesz holnap stb., előbb-utóbb minden kibocsátott pénz valamilyen ládafiában köt ki. És a ládafia tulajdonosának pusztá megélhetését biztosító pénznél több pénzt onnan az égvilágon semmi mással nem lehet előcsalogatni, mint kizárólag kamattal. Értsd: „nincs kamat = nincs pénz”³ mondja zseniális szerzőnk. Pénz hiányában ugyanis a termelő is és fogyasztó is szükséghelyzetbe kerül. A termelő azért, mert a terméke tönkremegy; fogyasztó pedig azért, mert nélküli azokat a dolgokat, amelyek elcserélése érdekében áruját a piacra vitte. Vagyis a pénztulajdonos merő önzésből, haszonlesésből, piac fölötti hatalmából fakadóan zsarolni képes a piac többi szereplőjét, pusztán csakis azért, mert az ő árúja, a pénz, anyagában romolhatatlanul várakozni képes a ládafiában. A szükséghelyzetbe került felebarát megszarolásának eredménye a kamat. Ráadásul az eleve szükséghelyzetben lévő felebarát egyszer csak mégis kölcsönt lesz kénytelen fölvenni. S miután visszafizette a kölcsönösszeget, azután azért kénytelen dolgozni, hogy a kikövetelt kamatot is előteremtse, ilyenformán nagyobb szükségbe kerül, mint előtte volt. Másként fogalmazva az embertársunk fölötti (gazdasági, végső soron megélhetést korlátozó) hatalom ellenkezik a keresztyén tanítással. A kamat csak ezen hatalom és erőfölény nyilvánvaló eredménye. Mivel pedig az illetén hatalmat közvetlenül nem lehetséges tiltani, ezért a mózesi törvények és az említett „régí Írástudók”⁴ Kálvin kivételével a hatalmat eredményező *eszközt* tartják kéréllhetetlen tilalom alatt.

A kölcsönt adó a többletpénzért cserébe semmiféle értékteremtő munkát nem végez, csakis *vár a pénzére*, tehát eredendően „a kamat mögött semmilyen hasznos cselekedet nem áll” (Laborczi 2018:6), ezért teljes jog- **2018b: 33** gal mondja az említett reformátor, hogy a kamat „igazságtalan nyereségy [...], mely egy neme a lopásnak”. A kamat tehát:

- embertársunkkal szembeni erőfölényből eredő *sarc*;
 - szintiszta *kizsákmányolás*nak is hívhatjuk, mert az per definitionem értékteremtő munka nélküli jövedelem elvonás;
 - méltánytalan, méltatlankodnak évszázadok óta egyre halkabban a szépelkek;
 - „elkerülhetetlen bűn” (Luther (évszám nélkül):4);
 - a gazdaság működéséhez szükséges, ezért Kálvin szerint mérsékelt formában (5–6%) engedélyezhető, de a védtelen felebarátot túl könnyen szegénységbe és nyomorba döntő képessége miatt „a méltányosság és szeretet törvényével” összhangban kell eljárunk,
- 1911 írja Kálvin (Sebestyén 1881:8). Az „összhangra” törekvés évszázadok alatt olyannyira feledésbe merült, hogy a később megszületett „közgazdaságtanokat [...] az érdekelte és az érdeklő, hogy a piaci erők szabad kibontakozását megakadályozó erkölcsi és paternális béklyókat föloldja” (Binswanger 1999:53). A föloldás olyan jól sikerült, hogy napjainkra már a közfelfogás szerint is
- a pénz bérletének *díja*, a pénzkölcsönzés *jogos haszna*, az önmegtartóztatás törvényes *jutalma*, miközben jottányit sem változott, hogy lényegét tekintve
 - *kizsákmányolás*, a *lopás* egy neme, és
 - a piacról szedett törvényes, de erkölcsstelen *magánadó*.

Vagyis egy eredendő egoista vétket – embertársunk szorult helyzetéből hasznot húzni – évszázadok alatt szép lassan erkölcsös tette emelte az önérdek, pusztán csak azért, mert ha elegendően sokan és folyamatosan vétkeznek, akkor több-kevesebb közhaszon is mutatkozik. Szép példa a teológia számára, hogy felsőbb vezetés, vagy ahogy a filozófus mondja, „spirituális mag” hiányában előbb-utóbb az „uralkodó erkölcs”-nek is az lesz „a dolga, hogy igazolja a végeredményben egoista érdekek működését” (Molnár 1993:99).

Mivel a mai pénzünk kamattal terhelt, ezt használja mindenki, ezért teljességgel igaz Binswanger megállapítása: „mindenki kölcsönösen megkárosít mindenkit” (lásd a fentebbi 3. pontot).

Az igazsághoz persze hozzá tartozik, hogy az intézményesült pénzürendszer kialakulásával ezek az intézmények társadalmilag hasznos tevékenységet is folytatnak, ezért a kamathaszon egy részére – költségeik megtérítésére hivatkozva – jogosan tartanak igényt. De attól még napjaink tőkegazdaságának alapja a fentebb vázolt pusztító kamat maradt. Az persze más kérdés, hogy ember nincs, aki megmondhatná, hogy a kamathaszon mekkora része jogos, s mikortól „igazságtalan nyereség” már. Nem is itt kell keresnünk a megoldást...

* * *

A fenti 5. pont jelentése az, hogy a kapitalista kamatgazdaságban konjunktúraszakaszok és válságok váltogatják egymást. A felívelő szakaszok lényegüket tekintve egyformák, és terjedelmi okok miatt nem tudok velük behatóbban foglalkozni. A válságokkal viszont kell, mert

a mai pénzürendszer részben a válságok elleni küzdelemben született.

Kétfajta válság létezik. Az első és az ismertebb az un. deflációs válság. Ekkor az áruk ára csökkenő tendenciát mutat, következképp a piac szereplői kíváznak, (értsd: várok a vásárlással, mert holnapután még olcsóbb lesz), ezért még kevesebb pénz forog a piacon, ami még lejjebb nyomja az árakat, ez pedig még inkább csökkenti a vásárlási hajlandóságot, és így tovább. Azaz beindul egy önmagát erősítő folyamat, végül kitör a klasszikus (vad) kapitalista válság. A raktárak tele vannak áruval (árutúlkínálat), de az emberek pénz hiányában nem tudják kicserélni áruikat. Sikeres külső, állami stb. beavatkozás hiányában tartós nyomor alakul ki.

A másik fajta válság a hiperinflációs válság, ahol is tartós pénztúlkínálat van, amely először a növekvő kereslet révén akár kiemelkedő gazdasági növekedést is elindíthat, de a papírpénz létezése óta a kormányok akármiilyen, de leginkább likviditási és hatalmi problémák miatt gyakran beindították a bankóprést. A felelőtlen *pénznyomatás*, a fedezet nélküli pénzkibocsátás pedig vágató inflációhoz, majd hiperinflációhoz vezet.

Azt hiszem, nem kell ecsetelnem ezeknek a jelenségeknek a gazdaságot és társadalmat romboló hatását és a vele járó elszegényedést, nem ritkán lázadást, forradalmat és a többit.

Tehát az egyik oldalon a pénzhiány okozta árutúlkínálat torkollik válságba, ami miatt a közgazdászok és a döntéshozó politikusok félnek a deflációtól, mint a tűztől, mert úgy vélik, olybá tűnik, jogosan, hogy az a válság előjele, a másik oldalon pedig a napjainkra általánossá vált papírpénz adta lehetőség – a pénznyomda nem ismer határokat – vezet ugyancsak gazdasági bajokhoz.

A pénzügyi kormányzatok ezen két véglet között próbáltak, s napjainkban is próbálnak egyensúlyt tartani.

A 19.–20. században látszólag meg is találták a kilengések mérséklésének a módját:

1. a gazdasági folyamatok figyelésével az árindexet néhány százalékos pozitív tartományban kell tartani, hogy legyen idő a válság előjelét jelentő deflációs vészhelyzet kezelésére;
2. a kormánytól független központi bankok felelősek a pénzkibocsátásért a hiperinflációs válság megelőzése érdekében.

Ezzel a két elvvel valóban határok közé lehet szorítani a válságokat, csökken a válságok pusztító ereje, azaz csökken a hullám-hegyek és -völgyek amplitúdója, és nő a periódusuk hossza, vagy akár ezernyi eljárás és szabály segítségével szinte kisimulhat a gazdasági görbe – ennek a törekvésnek a része pl. a szórványosan létező negatív kamat is és a helyi pénzek is, vagy akár a svájci WIR stb. – segítenek a hullámvölgyeket „áthidalni”. Ha viszont a rendszer alapját jelentő csere- és megtakarítás eszközeinek azonosságához és a pozitív kamathoz nem nyúlnak, csakis a válságokat akarják „kiközösíteni”, akkor benne marad a rendszerben az első szakasz 7. pontjában leírt összes többi tulajdonság. A legsúlyosabb következménye a növekedé-

nem hetedik!

... hét ...

(szerkesztőségi hiba) 105

si kényszernek lesz, mert a növekedés közben tartása már rég kicsúszott a társadalom ellenőrzése alól. Nagyjából 7 milliárd embert kéne személyesen, egyenként meggyőzni arról, hogy legyen szíves fogja vissza a fogyasztását...

* * *

A történészek a középkort több szakaszra bontják, ezek egyikét, a középkor közepét érett középkornak⁵ hívják, amit Bernard Lietaer Európa aranykoraként jellemez, mert „mindenkinek volt munkája, a munkakörülmények jók voltak, és még a családra, a közösségre, a személyes kedvtelésekre is maradt idő”. (2017:59) Ekkor alapították meg az első, máig működő európai egyetemeket, építették a máig álló katedrálisokat stb. Migray József szerint is „*mindenki jóléte aránylag*” (1932:158) biztosítva volt: „a keresztény középkor szabad községeiben és városaiban a nyomor, a létbizonytalanság, a túlmunka [...] ismeretlen volt” (uo.). Ebben a korban csakis „a szükséglet fedezésére szolgáló gazdaságok” (Weber 1992:36) léteztek, azaz a gazdaság még nem önálló, saját belső törvényekkel rendelkező alrendszere a társadalomnak. Polányi az archaikus társadalmakkal kapcsolatban „beágyazott gazdaságról” beszél (1976:152). Az emberek szervesen és harmonikusan kapcsolódtak közösségeikhez, mert „a kor etikájának középpontjában az együttműködés, a kivételes polgári önértzet és a hosszú távú gondolkodás állt” (Lietaer 2017:59).

(Az un. sötét középkor csak ezután következett, amely máglyákat, pestist, szegénységet, tudatlanságot és társait jelenti a szemünkben.)

Ezt az állapotot rombolta szét az a kb. 800 éve kezdődött központosító folyamat, mely először a sötét középkor borzalmaihoz vezetett, majd nagyjából 500 éve fölgyorsult, főként Kálvin megengedő kamatgyakorlata következtében, és napjainkra a kapitalizmus általánossá válásaként írhatunk le (globalizmus). Ezek a gazdasági és a nyomában a társadalmi átalakulások miatt „az emberek életét erő hatások elmondhatatlanul borzalmasak voltak. Azok nélkül a védekező ellenmozgások nélkül, amelyek letompították ennek az önromboló mechanizmusnak a működését, tulajdonképpen megsemmisült volna az emberi társadalom” (Polányi 1976:110). Pl. az ipari forradalom kezdetén „a gép alkalmazása az iparban minden átmenet és korlátozás nélkül Angliában százezerrel tette tönkre máról-holnapra az azelőtt független kiségzisztenciákat. Különösen erős pusztítást végzett a textiliparban. A takácsok ezrei kerültek a legnagyobb nyomorba.” (Migray 1932:41) Napjaink technológiai fejlődése ugyanezt mutatja: egyrészt mérhetetlenül gazdaggá válik néhány ember, másrészt akár milliók munkahelye vagy szakmája egyszerűen megszűnik.

Hosszabb távon az általános életszínvonal-emelkedés miatt ezek a katasztrófák, egyéni, de tömegesen előforduló élettragédiák kihullanak a kollektív emlékezetből. Ezen felejtés miatt tekintenek sokan a kapitalizmusra, mint a korábbinál fejlettebb társadalmi rendre: emelkedik az életszínvonal, tehát minden rendben, ami mérhetetlenül földhözragadt gondolkodásra vall, miközben nyilvánvaló

kéne legyen, hogy „az ember nem csak kenyérral él...” (5Móz 8,3)

Polányi Károly szerint „a gazdasági rendszert a piac irányítja: ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a társadalom a piac függelékeként működik. Ahelyett, hogy a gazdaság lenne beágyazva a társadalmi viszonyokba, a társadalmi viszonyok vannak beágyazva a gazdasági rendszerbe” (2004:88).

Ez a tény már önmagában tragédia. De nincs vége. Az egyre inkább öntörvényűvé váló gazdaságban megjelenik „a »Homo oeconomicus« modell embere, a racionális egoista, akit a gazdasági racionalitás elvére építve saját igényei, érdekei, nyeresége motiválnak, azaz haszna maximalizálására törekszik. [...] A Homo oeconomicus döntéseinél nem merülnek fel morális szempontok” (Csillag 2012:34).

Az anyagi *érdek* és az erkölcsi *érték* konfliktusa elvezet a játékelmélethez, annak is az un. potyautas dilemmájához, amelynek segítségével a matematika formalizált nyelvén tisztán logikai alapon belátható, hogy ha egy gazdasági rendszerben mindenki az egyéni vagy csoportos haszonmaximalizálás elvét, mint általános *normát* követi, akkor a rendszer, – külső beavatkozás, vagy Polányi szavaival társadalmi „védekező ellenmozgások” hiányában – összeomlik.

Évszázadok alatt tehát az egyre bővülő és erősödő *gazdasági hálózatok* először az észre hivatkozva, valójában merő egoista indítékból számúzik az igazságot és az erkölcsöt a gazdaságból, a társadalmat a piac függelékévé teszik, folyamánként lezüllesztik az embert egy „állati kultúra”⁶ szintjére – kevésbé keményen fogalmazva elidegenedésként szoktak róla beszélni, Bogár László pedig „elkufárosodott” életszemléletet emleget –, majd öntörvényük szerint a társadalom pusztulását okozzák, hisz önmaguk létalapját is, az Isten adta bioszférát is kiszákmányolják és fölemészlik. A végkifejlet szempontjából az ökológiai katasztrófa valójában mellékes, mert a földi élet ennél nagyobb csapást is kihevert már, csupán néhány százezer vagy millió évet kell „várunk” *az ember nélküli bioszféra* gyógyulására. Hiszen teljességgel egyértelmű, hogy a táplálékláncok összeomlását az ember nem éli, nem élheti túl.

Míndezek fényében nem tudom *jól* működő rendszernek tekinteni a mind globálisabbá váló kapitalista, vagy magyar nevén a tőkegazdaságot⁷.

Sokkal inkább egy társadalmat, kultúrát, civilizációt és bioszférát ledaráló „ördögi malomnak” (Polányi 2004:61) kell tekintenünk, amelybe a keresztyén embernek nem belesimulnia kellene, hanem a szelídség erejével és szívósságával rámutatni arra, hogy földi életünkben a felebarátainkat sújtó égbekiáltó igazságtalanságokra van megoldás, vagy legalábbis enyhítő gyógyír. („Aki azért tudna jót cselekedni, és nem cselekszik, bűne az annak.” Jak 4,17)

* * *

A tisztelt vitapartner „A szerző helyesen rögzíti” kezdetű bekezdésében a kormányoktól független közpon-

ti jegybankok mellett érvel, mert „ez a hatalommegosztás szavatolja, hogy a forgalomban lévő pénz értékállósága megvalósuljon”.

Nem értek egyet a értékállósággal, mert a deflációs válságoktól való rettegés miatt örökösen és mesterségesen inflációt visznek bele a rendszerbe. Történeti írásokban számtalanszor olvashatjuk valamely akkori költségről: mai pénzben számolva...

Egy stabil, infláció és defláció mentes gazdaság létrehozásához az áru (és szolgáltatások), ill. a csereeszköz mennyiségének egyenlőségét kell biztosítani, ez utóbbinak anyagától, a csakis rá vonatkozó negatív kamattól függetlenül. A Silvio Gesell által egyszerűen csak Pénzhivatalnak nevezett központi intézménynek mindössze annyi a feladata, hogy egy meglehetősen nagy vásárlói kosár árindexe alapján időnként néhány pénzköteget kivonjon a forgalomból vagy éppen forgalomba hozzon, attól függően, hogy az infláció vagy a defláció jeleit érzékelik-e. Ez a Pénzhivatal pedig nem a kormány, hanem a törvényhozói főhatalom alá van rendelve, tehát a (pénzügyi) hatalommegosztás itt is biztosított. Lásd bővebben az „Egy biztos, a fönti négy pont” kezdetű bekezdést előző dolgozatomban (Laborczi: 2018:11) **2018b:39**

Végezetül válaszolok a nekem szegezett kérdésekre, azok megismétlése nélkül.

1. A gazdaság működéséhez nem a megtakarítások az elengedhetetlenek, hanem a megfelelő mennyiségű és folyamatosan jelenlévő csereeszköz⁸. Mivel a jelenlegi rendszerben a csereeszköz és a megtakarítás eszköze azonos, azért csakis kamattal lehet rávenni a megtakarítókat arra, hogy biztosítsák a csereeszközt a piacon, de a kamat – amint fentebb láttuk –, számtalan egyéb bajt is magával hoz. A szelíd pénz rendszerében a csakis a csereeszközre vonatkozó negatív kamattal, mint értékvesztés⁹ – amely élesen megkülönböztetendő az inflációtól –, önmagában kényszeríti a piac szereplőit, hogy mielőbb visszavigyék a csereeszközt a piacra, vagy odaadják annak, akinek árura van szüksége, de nincs szelíd pénze. Ezért „mindig van a gördülékeny működéshez elegendő pénz a piacon” (Laborczi 2018:11). Sőt, a rettegett válságok is megszűnnek és a mai kamattal okozta kényszerek is, vagy legalábbis enyhül a gazdaság évszázados torzító és elembertelenítő nyomása a társadalomra. A megtakarításhoz lásd még a lenti 3. pontot.

2. Vagy közösségi, vagy nem közösségi lesz a pénzközvetítő intézmény. A hitelbírálat pontosan ugyanúgy, vagy akár még jobban zajlik, mint most. Szerintem ebben nem lesz lényegi változás, legföljebb annyi, amit írtam: „kamattal nélküli hitel-bőség, azaz a mostani pénzsűke helyett pénzbőség” (uo.), vagyis a bank, mint sokszorosan erősebb fél nem állítja a kérelmezőt ezernyi feltétel elé, mint most, hanem a bank keresi majd „a pénze nincs, de árura szüksége van” piaci szereplőt, mint ahogy ez utóbbi is keresi a bankot, mint pénztulajdonost. Aztán, mint egyenrangú felek, majd megegyeznek valamiben...

3. Számtalan megoldás van. Ebben az új rendszerben a megtakarító a pénzt adóslévéll, takaréklévéll, hitel, hitelátvállalás, kötvény stb. akármilyen *pénzhelyettesítő* formájában továbbadja annak, akinek épp árura van szüksége, de nincs pénze, majd a szerződés lejártával visszakapja a pénzt és inflációmentes környezetben azt vásárolja meg érte, amire épp szüksége van vagy eltervezte a nagyobb beruházását. *Az lesz a nyeresége, hogy nem lesz vesztesége*, mert a csereeszköz negatív kamata hatástalan pl. az ő szerződésére. Tehát nem közvetlenül pénzben, hanem valami másban fekszik a megtakarítók vagyona, mert ebben a rendszerben a takarékoskodás eszköztől élesen elválik a csere eszköze.

4. Elsősorban hatalomféltésből, másodsorban tudatlanságból. **A 4. pont része (tördelési hiba)**

A jelenlegi pénz esetében akinek (sok) pénze van, annak hatalma is van. A hatalommal bírók sohasem hajlandók csak úgy hagyni, hogy elússzon a hatalmuk, ezért eleddig minden előre mutató próbálkozást elfojtottak. Konkrétan a wörgli kísérlet nem kudarcba fulladt, hanem jogi eszközökkel leverték.

A tudatlanság lényege, hogy a hagyományos pénz inflációja egyaránt hat a pénzre, mint a csere eszközére, és a pénzre, mint a megtakarítás eszközére, ezért az infláció önmagában képtelen „pozitív társadalmi változások tömegét létrehozni”. A geselli rendszerben a pénz ezen két funkciója különválik, ezért a csereeszköz folyamatos leértékelése¹⁰ olybá tűnik, mintha az anyagában romlandó lenne, de ez nem hat a csereeszköz *vásárlóértékére*, mert az az árumennyiség és pénzmennyiség arányától függ és külön szabályozzák, ugyanakkor ez a leértékelés nem hat a megtakarítás eszközeire sem, mert azok egy külön csoportot képviselnek.

Mindez persze csak Silvio Gesell munkássága óta tudható. Azóta pedig az áll, hogy „külön tanulmányt érdemelne, hogy miért hallgatnak Silvio Gesellről, e zseniális közgazdászról” (Laborczi 2018:7). A közgazdászok is, már, aki egyáltalán ismeri, legjobb esetben is csupán érdekesnek vélik elméletét. A média pedig, sejtésem szerint, a negyedik és ötödik hatalmi ág összefonódása miatt hallgatta el és a jövőben is el fogja hallgatni ezen elméletet és az itt leírt gondolatokat. Ha pedig reménységünk szerint előbb-utóbb mégsem hallgathat már, akkor megpróbálja lejártni, veszélyes utópiának kikiáltani, minden csatornán a működésképtelenséget, megvalósíthatatlanságot stb. és harsogni fogja neves és névtelen szakértők ezreire hivatkozva, és minden módon akadályozni fogja a társadalmi párbeszédet a témában. A hatalmasok eget-földet megmozgatnak majd, nehogy kiderüljön: minden erkölcsi alapot nélkülöz és teljességgel jogtalan a hatalmuk. Mert mint tudjuk, az önérdék a legkiválóbb eszköz ahhoz, hogy elferdítse az igazságot.

* * *

A tőkegazdaságban a munkamegosztás értelme nem az, hogy mindenki gazdagodjék, könnyebben boldogul-

A kérdéseket
rendre lásd
ezen szám
103. oldalán

2018b:39

2018b:34

junk és a közösség rövid és hosszú távú érdeke szerint gazdálkodjunk, hanem *a termelést a pénz kamatozása szabja meg*. S ahogy láttuk, a kamaton keresztül a piac és annak szellemisége szó szerint mindent maga alá gyűr.

A geselli piacgazdaság fordítva működik: nem a pénz uralkodik, hanem *a piacon forgó pénz mennyiségét igazítják a termeléshez*. A kamat hozta negatívumok lassanként eltűnnek, eltűnhetnek, a tőkekonzentráció előnyei viszont megmaradnak.

* * *

Szerény véleményem szerint keresztyén emberként a gazdaság és társadalom kapcsolatára tekintve az egyetlen Istennek tetsző feladat, ha minden erőnkkel segítjük a társadalmat kiszabadulni a kapitalista „ördögi malom” garatjából. Ennek pedig csakis a főtebb vázolt zseniális geselli javaslat felel meg, ezért egyre többünknek terjesztene, majd követelnie kéne...

Laborczi Pál

IRODALOM

- BINSWANGER, Hans Christoph [1999]: Közgazdászok hitközössége, In: 2000, Irodalmi és társadalmi havilap, 11. évf. 10. sz., (53–59)
- CSILLAG Sára [2012]: Az emberi erőforrás menedzsment mint morális útvesztő, Ph. D. értekezés, BCE Vezetéstudományi Intézet, Bp.
- ESZTERHAS, Joe [2007]: Ördögi kulcs Hollywoodhoz, [ford. Rákócza Richárd], J LX, Bp.
- GESELL, Silvio [2004]: A természetes gazdasági rend, kétezeregy kiadó, Piliscsaba
- HARARI, Yuval Noah [2015]: Sapiens, Animus, Bp.
- LABORCZI Pál, [2018]: Pénz és erkölcs Az etikus gazdaság alapjai, Lelkipásztor, 2018/I. (6–13) *
- LIETAER, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: Új pénz egy új világnak, Bankráció Kft.
- * Laborczi Pál, [2018b]: Pénz és erkölcs avagy a biblikus gazdaság alapjai, Tehologiai Szemle 2018/1, 33-41. o.

- LUTHER Márton [évszám nélkül]: A kalmárkodásról és az uzoráról; Luther válogatott művei, 4. kötet (megjelenés alatt)
- MELIUS Juhász Péter [1881]: Az uzoráról, In: Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése, Magyarországi Protestánszegylet, Bp.
- MIGRAY József [1932]: A marxizmus csődje, Stephaneum Nyomda, Bp.
- MOLNÁR Tamás [1993]: A liberális hegemonia, Gondolat Kiadó, Bp.
- POLÁNYI Károly [1976]: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet, Gondolat, Bp.
- POLÁNYI Károly [2004]: A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.
- SEBESTYÉN Jenő [1911]: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt., Marosvásárhely
- WEBER, Max [1992]: Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai, 2/1., A gazdasági, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái, KJK, Bp.

JEGYZETEK

- ¹ Bartók Béla úgy fogalmazott, hogy „a verseny lovaknak való, nem embereknek”. Joe Eszterhas közlése; Eszterhas 2007, 151. o.
- ² Itt és most figyelmen kívül hagyva, hogy a hullámhegyek és völgyek „eredője” bizonyos régiókban jelentős gazdasági növekedést is kiadhat.
- ³ A teljes idézetet lásd: Laborczi 2018:7
- ⁴ Babits kifejezése az Írástudók árulása című írásából
- ⁵ Nagyjából a 10. század közepétől a 13. század végéig
- ⁶ Babits kifejezése az Írástudók árulása című írásából
- ⁷ A kapitalizmus nem piacgazdaság, a kapitalizmus helyes magyar megfelelője a tőkegazdaság kifejezés volna, és a szelíd pénzzel működő gazdaságra kellene – kizárólagosan – a piacgazdaság kifejezést alkalmaznunk.
- ⁸ Szándékosan nem pénzt írtam, hogy teljesen egyértelmű legyen, hogy a pénz melyik szerepéről van szó.
- ⁹ Ez az értékvesztés, leértékelés nem általános, mint a mostani pénz inflációja. Csak azt sújtja, aki távol tartja a pénzét a piactól.
- ¹⁰ Lásd az előző lábjegyzetet.